

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ**

АКАД. ДЖ. АЛЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ЭКОНОМИКА ИНСТИТУТУ

КЫРГЫЗСТАН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д 08.18.572

Кол жазма укугунда
УДК 330.322

Сулайманова Бактыгүл Жеңишевна

**Кыргыз Республикасында адам капиталын инвестирлөө
маселелери**

08.00.05 - Экономика жана эл чарбасын башкаруу

Экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

БИШКЕК – 2018

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин «Экономика» кафедрасында аткарылган

Илимий кеңешчи: экономика илимдеринин доктору, профессор
Турсунова Салтанат Аскарловна

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору
Абдыров Төлөнбек Шакирович

экономика илимдеринин доктору
Дербишева Эльмира Дупеновна

экономика илимдеринин доктору
Токсобаев Булат Темирбекович

Жетектөөчү мекеме: И. Раззаков атындагы КМТУнун Инженердик экономикалык факультетинин “Өнөр-жай экономика” кафедрасы, Бишкек ш., Чынгыз Айтматов проспектиси, 66.

Диссертациялык иш 2018 жылдын 26 сентябрында саат 14-00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын акад. Дж. Алышбаев атындагы Экономика институту жана Кыргызстан эл аралык Университетинин алдында докторлук (кандидаттык) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.18.572 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265а, диссертациялык кеңештин жыйындар залы (1 этаж).

Диссертациянын кол жазмасы менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасында таанышууга болот.

Д 08.18.572 диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин кандидаты

А.Ж. Оторчиева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. XX кылымда дүйнөлүк экономиканын өнүгүү перспективасы өлкөлөрдүн өндүрүштүк күчүнүн жаңы этабына өтүү мүнөзү менен аныкталган. Тагыраак айтканда, ири механизацияланган машиналык өндүрүш үстөмдүк кылып турган учурда индустриалдык баскычтан илим, нано-технология, инновациялык ишкердик, билим берүү кызматтарынын чөйрөсүнө артыкчылык берилген постиндустриалдык баскычка өтүүсү менен шартталган. XXI кылымда материалдык жыргалчылыкты өндүрүүнүн маанисин сактоодо анын экономикалык эффективдүүлүгү алды менен жогорку квалификациялуу кадрларды, жаңы билимдерди жана жөндөмдөрдү, технологияларды жана башкаруу методдорун колдонуу менен аныкталган. Инновациялык экономикага өтүүдө аныктоочу жана маанилүү фактор катары адамдык капитал саналат. Изилдөөчүлөрдүн көпчүлүк бөлүгү азыркы коомдо адамдык капиталды жаратылыштык же топтолгон байлыкка салыштырмалуу эң баалуу ресурс катары эсептешет. Азыркы мезгилде бүткүл дүйнөдө адамдык (интеллектуалдык) капитал экономикалык өнүгүүнүн жана илимий-техникалык прогресстин темптерин алдын-ала аныктайт жана инвестициялоонун туруктуу объектиси болуп саналат. Бул көрүнүш адам жана анын интеллектуалдык потенциалы – коомдук өнүгүштүн жогорку салымы катары таанылган, өнүккөн өлкөлөрдө ачык байкалат.

Адам капиталы өлкөнүн сапаттык жактан андан ары өнүгүшүнө, атаандаштык жаратуусуна өбөлгө болгон инновациялык экономиканын калыптануусунда жана өнүгүүсүндө башкы фактор болуп саналат. Адам капиталынын өнүгүшүнүн милдети - азыркы мезгилдеги бүтүндөй билим берүү, маданият, саламаттыкты сактоо, илим сыяктуу секторлорду модернизациялоодогу негизги мамлекеттик милдет катары аныкталышы керек. Буларды көз карандысыз Кыргызстандын адамдык потенциалын капиталдаштыруу секторлору катары кароо зарыл. Азыркы коомдо адам экономикалык өнүгүштүн максаты гана эмес, башкы ресурсу да болуп саналат.

Кыргызстанда болуп жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүү адамдардын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу жана колдонуу чөйрөлөрүнө да таасир этпей койгон жок. Кыргыз экономикасы жалпы дүйнөлүк тенденциялардын нугунда өнүгүү менен бирге өлкөнүн инновациялык баскычка тез өтүүсүнө өбөлгө болгон улуттук адам капиталын кайталап өндүрүү үчүн рыноктук негизде шарт түзүп берүүгө аракет кылат. Адам капиталынын теориясынын чегинде илимий ойлордун негизги жетишкендиктерин колдонуу республиканын азыркы шартына ылайыктуу болуп саналат. Ошону менен бирге билим берүү, саламаттыкты сактоо, миграция, кирешелер жана ар кандай социалдык катмарлар жана топтор

чөйрөлөрүндө рыноктук кайра жаралуунун натыйжаларын реалдуу түрдө баалоого мүмкүнчүлүк берет.

Болуп өткөн дүйнөлүк экономикалык кризис биринчи орунга жумушсуздукту кыскартуу жана калкты иш менен камсыздоо милдеттерин коюу менен бирге адам капиталынын өнүгүү маселелерин курчутту. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан министрлер Кабинетинин антикризистик программасынын чегинде: посткризистик өнүгүүнүн системалык ченемин жана оперативдик милдетин чечүү маселеси коюлган. Биздин пикирибиз боюнча, жумушсуздук менен күрөшүү жана калкты иш менен камсыз кылуу Программасы Кыргыз Республикасынын 2040-жылга чейинки туруктуу өнүгүүсүнүн Улуттук стратегиясын ишке ашырууда республиканы социалдык жактан модернизациялоонун негизинде кризистен чыгууда системалык жана стратегиялык программа катары башкы инструмент болушу керек. Ал өзүнө адам капиталынын өнүгүшүнүн бардык элементтерин – орто жана жогорку билим берүүнүн, саламаттыкты сактоонун, пенсиялык төлөмдүн ж.б. жаңы системасын камтуусу зарыл, анткени, аталган элементтер Кыргыз Республикасынын адам капиталын 21-кылымдын стандартына ылайыкташтырат.

Экономика боюнча адабияттарда адам капиталына абдан көп көңүл бурулса да, аталган маселенин кээ бир жактары толук изилдөөгө алына элек. Алсак, адам капиталынын эскириши, адам капиталына болгон салымдын жана кайтарымдын деңгээлинин ченеми, б.а., анын колдонулушунун эффективдүүлүгү, коомдун экономикалык өнүгүшүндөгү адам капиталынын катышуусу өзүнчө изилдөөнү талап кылат. Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасында адам капиталына болгон инвестиция маселесин изилдөө актуалдуу, теориялык жана практикалык жактан баалуу болуп саналат.

Диссертациялык иштин темасынын негизги илимий программалар жана илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы: Диссертациянын темасы Кыргыз Республикасынын Каржы министрлигинин чыгашаларды пландаштыруу Башкаруусунун социалдык чөйрөсү жана Экономика министрлигинин инвестициялык саясатты Башкаруу чөйрөсүнүн программалары менен инновациялык экономиканы калыптандыруу шарттарында Кыргыз Республикасынын адам капиталына болгон инвестициясын активдештирүү сунушун иштеп чыгуусу менен байланышат. Өлкөнүн адам капиталындагы инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоо боюнча методикалык көрсөтмөлөр иштелип чыкты жана Кыргыз Республикасынын адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүнө комплекстүү баа берилди. Ошондой эле аталган диссертациялык тема Ж.Баласагын атындагы КУУнун илимий изилдөөлөрүнүн комплекстик темалары менен да байланышат.

Изилдөөнүн темасынын изилдениш абалы. Илимий экономикалык адабияттарда адам капиталынын инвестициясынын теориялык-методологиялык аспектилерине абдан көп көңүл бурулган. Бул акыркы он жылдыкта аталган маселеге арналган монографиялык эмгектердин, макалалардын көптөгөн санда жарыяланышы менен далилденет.

Адам капиталын жана анын инвестициясын изилдөөдө Ф. Махлуп, Г.Беккер, Т.Шульц, Э.Дэнисон, Р.Бакс, Дж.Минцер, Л.Туроу, У.Боуен, И.Бэн-Порет, Дж.Кендрик, М. Фридмен, М.Спенс, Н.Барр, Дж.Вейзи, Б.Вейсброд, В.МакМэгон, С.Боулс, Л.Туроу, К.Эрроу сыяктуу чет элдик окумуштуулар, ошондой эле Г.Е.Алпатов, И.В.Бушмарин, Е.А. Вильховенко, А.И.Добрынин, Б.М. Генкин, В.А.Гойло, С.А.Дятлов, И.В.Ильинский, Ю.Корчагин, Р.И. Капелюшников, М.М.Критский, С.А.Курганский, Д.В.Нестерова, И.А.Никитина, В.С.Пригарин, Т.О.Разумова, С.Ю.Рощин, К.З. Сабирьянова, Л.Г.Симкина, В.М.Цветаев ж.б. сыяктуу орус окумуштуу-экономисттери чоң салым кошушкан.

Кыргызстанда бул тармак боюнча изилдөөлөр менен алектенген окумуштуу-экономисттеринин ичинен . К. Койчуев, Н. Х. Кумскова, Е. П. Чернова, Г. В. Кумсков, А. А. Саякбаева, А. А. Асанова, М. В. Лещева, А. А. Кочербаева, В. Е. Савин, А. Акматов, С. Е. Савина, Р. Н. Джапарова, К. И. Исаков ж.б. эмгектерин бөлүп көрсөтүүгө болот.

Бирок бул авторлордун эмгектеринде өлкөнүн адам капиталына, анын ичинде билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият жана эс алуу секторуна болгон инвестициянын экономикалык эффективдүүлүгүн баалоонун теориясы жана практикасы каралган эмес. Адам ресурстарын башкаруу жана адам потенциалын жакшыртуу маселелери, трансформация шарттарында социалдык секторлордун өнүгүшүн камтыган адам капиталынын бирдиктүү жана бүтүн концепциясы жокко эсе. Ошону менен бирге, республикада бүтүндөй адам капиталын өнүктүрүү боюнча инвестициянын эффективдүүлүгү жана анын компоненттеринин маселелери боюнча, атайын фундаменталдуу изилдөө жүргүзүлгөн эмес. Натыйжада бул диссертациялык иштин темасы, изилдөөнүн объектиси, максаты жана милдеттери аныкталды.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты Кыргыз Республикасынын адам капиталына болгон эффективдүү инвестициянын механизмдин иштеп чыгуу болуп саналат.

Бул максаттарды аткаруу үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлду:

- азыркы мезгилдеги адам капиталына экономикалык категория катары аныктама берүү жана аны негизги курамын аныктоо;
- «адам капиталы», «адамдык ресурстар» и «адамдык потенциал» категорияларынын карым-катышын жана өз ара таасирин белгилөө;
- адам потенциалынын калыптанышына таасир эткен факторлорду аныктоо;

- адам ресурстары боюнча ар кандай аныктамаларды салыштыруунун негизинде аны түзүп турган макро, микро деңгээлдердеги компоненттерди белгилөө;
- «адам капиталына болгон инвестиция» категориясынын мазмунун ачып көрсөтүү жана анын курамын аныктоо;
- «адам капиталына болгон инвестициянын тобокелчилиги» түшүнүгүнүн мазмунун ар кандай көз караштын чегинде ачып көрсөтүү;
- өлкөнүн адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүн баалоонун жаңы методикасын иштеп чыгуу жана негиздөө;
- Кыргызстандагы адам капиталына болгон инвестициянын негизги маселелерин белгилөө;
- Мамлекеттин Кыргыз Республикасынын адам капиталын түзүп турган билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданиятка болгон инвестициясынын эффективдүүлүгүн баалоо
- экономикалык өнүгүүнүн инновациялык баскычка өтүү шарттарында инвестициянын маселелерин жана перспективаларын аныктоо үчүн Кыргыз Республикасындагы адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүнө комплекстүү интегралдык баа берүү;
- өлкөнүн адам капиталына болгон эффективдүү инвестициянын механизмдин иштеп чыгуу;
- жогорку интеллектуалдык, жаратмандык жана мыкты сапаттагы инновациялык инсанды калыптандыруу үчүн тиешелүү көлөмдөгү инвестицияларды эсептеп чыгуу;
- инновациялык экономиканын калыптануу шарттарында адам капиталына болгон инвестициянын приоритеттерин аныктоо;

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгын төмөнкүлөр түзөт:

- «адам капиталы» категориясынын мазмуну «адам ресурстары» жана «адам потенциалы» менен карым-катышта ачылды;
- адам потенциалынын калыптаныш жана реализацияланыш факторлору аныкталды;
- «адам капиталына болгон инвестиция» категориясынын мазмуну изилденди жана алардын өзгөчөлүктөрү толукталды;
- «адам капиталынын инвестициялык потенциалы» түшүнүгү биринчи киргизилди жана ага таасир эткен факторлор аныкталды;
- экономика илиминде жаны багыттын негизи катары өлкөдөгү адам капиталына болгон инвестициясынын эффективдүүлүгүн баалоонун жаңы методикасы иштелип чыкты жана негизделди;
- мамлекеттин өлкөдөгү адам капиталына болгон инвестициясынын эффективдүүлүгүнүн интегралдык деңгээли эсептелип чыкты, анын ичине

билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданиятка болгон капитал камтылган;

- Кыргыз Республикасындагы адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүк механизми иштелип чыкты;
- Кыргызстанда инновациялык инсандуулукту калыптандыруу үчүн азыркы мезгилдеги атаандаштык жараткан экономиканын талаптарына ылайык адамга болгон инвестициянын тиешелүү көлөмү эсептелип чыкты;
- инновациялык экономиканын калыптануу шарттарында адам капиталына болгон инвестициянын приоритеттери аныкталды.

Алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү.

Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган негизги теориялык жоболор, далилдер жана методологиялык ыкмалар, корутундулар жана сунуштарды адам капиталынын инвестициясынын маселелери боюнча кийинки изилдөөлөрдө жана жаңы социалдык саясатты иштеп чыгууда колдонууга болот.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары төмөнкү учурларда колдонулат:

- Кыргызстанда адам капиталынын инвестициялык эффективдүүлүк деңгээлин аныктоодо Кыргыз Республикасынын Каржы министрлигине адам капиталынын инвестициясынын эффективдүүлүгүн баалоо боюнча сунушталган методиканы тереңдетип киргизүү;
- Өлкөнүн социалдык секторлорунун учурдагы абалын талдоого алууда жана билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият жана туризм системаларындагы инвестициялык эффективдүүлүк деңгээлин аныктоодо Кыргыз Республикасынын Экономика министрлигине адам капиталынын инвестициясынын эффективдүүлүгүн баалоо боюнча сунушталган методиканы тереңдетип киргизүү.

Диссертациядагы теориялык жана практикалык жоболор Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорунда адам ресурстарын башкаруу, адам потенциалын баалоо, адам капиталын өнүктүрүү жана өлкөнүн социалдык саясатынын актуалдуу проблемалары боюнча окуу курстарын иштеп чыгууда, ошону менен бирге жогорку жана атайын орто окуу жайларында адам капиталынын инвестициялык маселелерин өздөштүрүп жаткан студенттер колдонууга болот.

Диссертациялык изилдөөдөгү кээ бир жыйынтыктар жана сунуштар министрстволордун, ведомстволордун, облустук мамлекеттик администрациялардын жана мэриялардын иштеринде өлкөдөгү адам капиталын өнүктүрүүгө арналган мамлекеттик каражаттарды баалоодо, республиканын социалдык секторлорун түзгөн системаларды өнүктүрүү боюнча конкреттүү программаларды иштеп чыгууда жана ошону менен бирге алардын өнүгүшүндөгү тең салмактуулуктун бузулушун кыскартууда кошумча материал боло алат.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык маанилүүлүгү. Кыргыз Республикасында адам капиталынын инвестициясынын активизациясынын сунушталган механизми республиканын социалдык секторлорунун сегменттерин өнүктүрүү боюнча конкреттүү программаларды иштеп чыгууда негиз болуп, ал секторлорго инвестициянын бир кылка бөлүнбөгөндүк маселесин чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору.

1. Адам капиталын өнүктүрүүнү инвестициялык камсыздоону изилдөөнүн теориялык-методологиялык маселелери:

- «адам ресурстары», «адам капиталы» жана «адам потенциалы» түшүнүктөрүнүн ортосунда өз ара карым-катыш жана өз ара таасир бар. Аталган түшүнүктөрдү мындай инновациялар бириктирип турат: новациянын практикалык ишмердүүлүгүндө ишке ашуусу; жаңы билимдин жаралышы жана тереңдеп кириши; илимий же илимий-техникалык ишмердүүлүктөрдүн жыйынтыктарынын кайра калыбына келиши. Бул Кыргызстандагы инновациялык экономиканын калыптануу шарттарында адам капиталынын компоненттеринин карым-катыштарын аныктап турат. Ошентип, биздин көз карашыбыз боюнча, **адам капиталы** - адам потенциалынын жана адам ресурстарынын жаңы түргө өтүүсүнүн акыркы формасы, өзүнө адамдын инновациялык жөндөмдүүлүгүн жана алардын топтолуу булактарын камтып турат. Ошондой эле, сапаттуу жаңы адам капиталынын калыптанышында инновациялык адамдык потенциал жана адам ресурстары өзгөчө роль ойнойт.
- Адам потенциалынын негизги элементтери катары интеллектуалдык, маданий, физикалык, инновациялык жана демографиялык типтерин атоого болот. Ошентип, **адам потенциалы** жеке инсандын, социалдык топтун же бүтүндөй коомдун интеллектуалдык, инновациялык, руханий, социалдык – маданий, биологиялык-физикалык касиеттеринин, жөндөмдөрүнүн жана ресурстарыны жыйындысы болуп аныкталат. Аталган потенциалдын алып жүрүүчүсүнүн социомаданияттык өзгөрүүлөрдөгү субъектинин ролундагы жөндөмдүүлүгүн аныктаган ички жана тышкы факторлордун таасиринде калыптанат. *Адам потенциалынын калыптанышына таасир эткен факторлор* ички жана сырткы болуп бөлүнөт. Адам потенциалынын калыптанышынын этаптарынын сапаты катары адамдын жаш өзгөчөлүктүк мезгилин алууга болот. Биздин пикирибиз боюнча, ички факторлор адамдын өзү менен байланышат, ал эми сырткы факторлор болсо, айлана-чөйрөнүн адамга тийгизген таасири алынат. Адам потенциалынын жана институттардын калыптанышына жооптуу болгон агеннтерди (адамдарды) бөлүп көрсөтүүгө мүмкүн. Бул жерде экономикалык жактан адам потенциалынын калыптанышынын бардык этаптарындагы чыгымдар каралат. Алгач, бул ата-энелердин кетирген чыгымдары болсо, кийин адамдын өзүнүн окууга ,

квалификациясынын жогорулашына жана чеберчилигине кетирген жеке чыгымдары болуп саналат.

- Адам капиталынын ишке ашуусунун жана өнүгүүсүнүн негизги фактору болуп инвестициялар саналат. Адам капиталына болгон инвестициялар башка инвестициялардан айырмаланган бир катар өзгөчөлүктөргө ээ. Биздин пикирибизче, алардын катарына *убакытты, аракетти жана адамдын өзүнүн умтулуусун* кошуу керек. Анткени адамга өмүр бою инвестиция кылууга болот, адам өзүнүн жаратмандык жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө аракет кылбаса, умтулбаса, бул процесс натыйжасыз болуп калат. Албетте, адамдын жаратмандык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн тиешелүү убакыт талап кылынат. Адам капиталынын инвестициясынын маселелери боюнча жүргүзүлгөн изилдөөнү жалпылап, адам инвестициясынын маанисин жана табиятын толук ачып көрсөткөн мындай аныктама чыгарууга болот: **адам капиталына болгон инвестиция** – адамдын жаратмандык жөндөмдүүлүгүнө б.а., инсандын интеллектуалдык, физикалык жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн жана мүмкүнчүлүгүн өнүктүрүүгө узак мөөнөттө акчалай каражатты, убакытты жана аракетти сарптоо. Келечекте бул сарптоолор адамдын өзү үчүн, ошондой эле өлкөнүн өндүрүштүк, экономикалык жана социалдык өнүгүшү үчүн пайдалуу келтирет. Биздин пикирибизче, аталган аныктамагы ылайык, адам капиталына болгон инвестиция өзүнүн ичине төмөнкү сарптоолорду камтып туруусу зарыл: билим алуу, кайра билим алуу, квалификацияны жогорулатуу; саламаттыкты сактоо, маданий баалуулуктарды (руханий жана адеп-ахлактык сапаттарды) калыптандыруу, балдарды тарбиялоо; жумушчу күчүн алмаштыруу, б.а., мобилдүүлүк жана маалыматты изидөө, илимий иштер жана интеллекти өнүктүрүү. Адамды ар тараптан өнүктүрүү максатындагы инвестиция жеке эле индивидуалдык кирешени гана көбөйтпөстөн, социалдык жактан бир канча деңгээлге көтөрүлүүгө түрткү болот: макродеңгээл, мезодеңгээл жана микродеңгээл.

- инвестициялык потенциал ар кандай түрлөргө ээ жана алардын ар бирине тиешелүү өзгөчөлүктөр бар. Алсак, ишканалардын, аймактардын жана өлкөлөрдүн инвестициялык потенциалдары. Адам потенциалынын бардык түрлөрүнө бир эле окшош эмгек жана инновациялык потенциалдары мүнөздүү. Биздин көз карашыбыз боюнча, алар адам капиталынын инвестициялык потенциалын түзүп турат. Ошондой эле адамдын жаратмандык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө болгон инвестиция дайыма зарыл көрүнүш. Ушуга байланыштуу «адам капиталынын инвестициялык потенциалы» деген түшүнүк жаралат. Анткени, инвестициялык талап жогорку даражадагы кыймылдуулугу менен мүнөздөлүп, бир катар факторлордун таасири астында калыптанат. Инвестицияга берилген аныктамага ылайык, инвестициялык ишмердүүлүктүн негизги максаты бардык инвесторлорго киреше, пайда табуу болуп саналат. Ошондуктан мамлекетти инвестициялоо тууралуу чечим кабыл

алууда уюм же индивиддин өзү адамдын, ошону менен бирге адам капиталынын инвестициялык потенциалын эске алуусу керек. Демек, ал өзүнүн ичине инсандын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн бардык этаптарындагы инвестициялык талапты жана инвестициялык сунушту аныктаган бардык факторлорду камтып туруусу зарыл.

Ошентип, **адам капиталынын инвестициялык потенциалы** – инвестиция тартууда чоң мааниге болгон жана келечекте экономикалык эффект алууга мүмкүнчүлүк берген акыл-эстик, физикалык, маданий, адеп-ахлактык, чыгармачылык жана мобилдик сапаттардын, адам жөндөмдүүлүктөрүнүн жыйындысы. Мында экономикалык эффект макро жана микро деңгээлде алынышы мүмкүн. Макродеңгээлде экономикалык эффект өлкөнүн өндүрүштүк, экономикалык жана социалдык өнүгүүсүндө колдонулат. Микро деңгээлде ал эффект индивид тарабынан талап кылынган кесиптерди, жакшы эмгек шарттарын, жогорку айлык акыны жана сапаттуу жашоо деңгээлин тандоодо колдонулат. Адам капиталынын инвестициялык потенциалына тийгизген тассирлерине булар кирет: индивиддин, уюмдун кирешесинин деңгээли; индивиддин жаңы билимдерди, ык-амалдарды жана тажрыйбаларды алууга ниети; заманбап билим берүү жана инновациялык технологиялардын болушу; өлкөдөгү социалдык, саясий жана экологиялык жагдай; улуттук өндүрүштүн көлөмү; топтоого жана колдонууга багытталган кирешенин өлчөмү; экономикалык субъектилердин кирешесинин өлчөмү; инвестициялардан күтүлгөн кирешелердин деңгээли; өлкөдөгү эмгек рыногунун жана жумушсуздуктун деңгээли.

- кандай гана улут болбосун ийгиликтүү жана туруктуу өнүгүүсү адам капиталына көз каранды, ошондуктан адам ресурстарын өнүктүрүүдө терең ойлонулган жана ырааттуу саясатты жүргүзүү менен бирге адам капиталына тең салмактуу инвестиция кошуу зарыл. Буга чейин экономикалык адабиятта бул маселеге методикалык жактан жакшы көңүл бурулбай келген. Ушуга байланыштуу **өлкөнүн адам капиталына болгон эффективдүү инвестициясына интегралдык баа берүүнүн жаңы методикасы** сунушталат. Адам капиталынын өнүгүшүн изилдөөгө арналган бул сунушталган методикалык ыкма КРдагы адам капиталынын инвестициясынын эффективдүүлүгүн баалоо методикасынын негиздүүлүгүнүн критерийлери жөнүндөгү маселелерин чечүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

2. КРдагы адам капиталынын инвестициясынын эффективдүүлүгүн аналитикалык жактан баалоо:

- КРда ар бир жылдагы билим берүүгө багытталган инвестициянын эффективдүүлүгүнүн интегралдык деңгээли аныкталды;
- КРда ар бир жылдагы саламаттыкты сактоого багытталган инвестициянын эффективдүүлүгүнүн интегралдык деңгээли аныкталды;

- КРда ар бир жылдагы маданият жана туризм секторлоруна багытталган инвестициянын эффективдүүлүгүнүн интегралдык деңгээли аныкталды;
- Экономикалык өнүгүүнүн инновациялык стадиясына өтүү шарттарында инвестициялык маселелерди аныктоо үчүн КРда адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүнүн комплекстик интегралдык деңгээли аныкталды;
- Азыркы атаандыштыкты жараткан экономиканын талаптарына жооп берген инновациялык инсандын калыптануусу үчүн инвестициянын тиешелүү көлөмү эсептелди.

3. Кыргыз Республикасында адам капиталына болгон инвестицияны активдештирүүнүн негизги багыттарын иштеп чыгуу:

- өлкөнүн адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүн жакшыртуунун механизми иштелип чыкты;
- өлкөнүн социалдык секторлору боюнча инвестицияларды тең бөлүштүрүү үчүн аларды багыттары боюнча өнүктүрүүнүн приоритеттүү конкреттүү программасы иштелип чыгуусу зарыл;
- ата-энелер балдарына жакшы каражат инвестициялоо үчүн мамлекет калкка ылайык шарт түзүп берүүсү керек, б.а., социалдык турак-жай, медициналык кызматка жеңилдик менен камсыздап, мамлекеттик кызматкерлердин айлык акысын 25 000 сомго көтөрүү аркылуу дайыма элдин жашоосунун сапатынын деңгээлин жогорулатуусу абзел. Ошону менен бирге мамлекеттин экономикасынын инновациялык өнүгүүсү үчүн билим берүү жана илим тармагына инвестиция кылуу зарыл. Булардын бардыгы өлкөдө эмгек миграциясынын деңгээлин төмөндөтүүгө көмөктөшмөк.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Автор тарабынан өлкөнүн адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүн баалоо методикасы иштелип чыкты жана ал методика боюнча Кыргыз Республикасындагы акыркы он жылдыкта адам капиталынын өнүгүшүнө республикалык бюджеттен (капиталдык салымды алып таштаганда) алынган инвестициянын эффективдүүлүгүнүн эсеби аткарылды. Кыргызпатенттен өлкөнүн адам капиталына болгон инвестиция тармагындагы жаңы методикалык изилдөө катары диссертациялык ишке автордук күбөлүк алынды.

Диссертациянын материалдары автор тарабынан Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетиндеги окутуу процесстеринде «Каржы», «Инвестиция жана инновация», «Эмгек экономикасы жана эмгек ресурстары» ж.б., курстарын иштеп чыгууда жана окутууда пайдаланылат.

Диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы. Диссертациялык иштин негизги жоболору төмөнкү конференцияларда апробацияланган:

- «Инновациялык экономика шарттарындагы менеджменттин актуалдуу маселелери» «Туран» университети, Алматы ш.;

- РИА жана КРУИАнын VIII Эл аралык симпозиумунун Кыргыз секциясы, Москва ш.;
- РИА жана КРУИАнын В.П.Макеевдин 90 жылдык жана КРУИАнын 60 жылдыгына арналган IX Эл аралык симпозиумунун Кыргыз секциясы, Москва ш.;
- РИА жана КРУИАнын Жеңиштин 70 жылдыгына арналган X Эл аралык симпозиумунун Кыргыз секциясы, Москва ш.;
- Ж.Баласагын атындагы КМУнун жаш окмуштууларынын юбилейлик илимий-практикалык конференциясы, Бишкек ш.;
- Академик МЭАЕ жана КАЗНАЕН А.А. Нурумовдун 75 жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференция, КазУЭФМТ, Астана ш.

Диссертациянын жыйынтыктарынын публикацияларда толук чагылдырылышы. Диссертациялык иштин негизги жоболору боюнча жалпы көлөмү 6,4 б.б. болгон 18 илимий макала басылып чыкты, анын ичинде 7 – РФ РИНЦке кирген журналдарда, 2 – КР РИНЦке кирген журналдарда, 9 – КР ЖАКнын президиуму тарабынан бекитилген улуттук жана чет элдик илимий басылмаларда басылып чыкты.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация шарттуу белгилердин чечмеленишинен, киришүүдөн, төрт баптан, корутундудан, практикалык сунуштамалардан, колдонулган адабияттардын библиографиялык тизмесинен жана тиркемеден турат. Диссертацияны кол жазмасы 306 бет көлөмүндөгү тексттен, 48 таблица, 23 сүрөт жана 4 тиркемеден турат. Колдонулган булактардын тизмеси 405 аталышты түзөт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

«Адам капиталын өнүктүрүүнү инвестициялык камсыздоонун теориялык негиздери» аттуу биринчи бапта «адам капиталы» категориясы менен адам ресурстары жана адам потенциалы менен болгон карым-катышы, «адам капиталына болгон инвестиция» категориясынын өзгөчөлүгү жана мазмуну, «адам капиталына болгон инвестициялык потенциал» деген жаңы кирген түшүнүккө таасир эткен факторлор каралат.

Адам капиталы коомдогу башкы кыймылдаткыч күч болуп саналат, ошондуктан мамлекет анын калыптанышына өзгөчө көңүл буруусу керек. Адам капиталынын аркасы менен адамга берилген салым кадимки капиталдык салым сыяктуу эле экономикалык өсүштүн булагы катары карала баштады.

Ар бир окумуштуу-экономисттердин адам капиталына берген аныктамаларын иликтеп, төмөнкү аныктама адам капиталынын мазмунун толук ачып берет деген жыйынтыкка келүүгө болот.

Адам капиталы – өлкөнүн өндүрүштүк, экономикалык жана социалдык өнүгүшүндө ийгиликтүү колдонууга мүмкүн болгон адамдын билим, көндүм, саламаттык, агартуучулук ж.б. сыяктуу топтолгон жана тубаса жөндөмдүүлүгүнүн жыйындысы болуп саналат.

Экономика теориясында адам капиталы ишке ашкан формалардын оротосундагы айырмачылыктардын негизинде анын түрлөрүнүн негизги классификациясы бөлүнүп көрсөтүлөт: жандуу капитал, жансыз капитал жана институттук капиталы¹.

Ошондой эле экономисттер «адам капиталынын түрлөрүн» ага кеткен чыгым, инвестиция боюнча бөлүштүрүшөт. Алсак, И.В. Ильинский бул түрлөрүн белгилейт: билим капиталы, саламаттык капиталы жана маданият капиталы². Адам капиталынын түрлөрү ар кандай, бирок аларга болгон көз караштын ар түрдүү болсо да, бир жерден бирдиктүү келет: **адам капиталы** – интеллектуалдык, физикалык жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдүн жана инсандын мүмкүнчүлүктөрүнүн өнүгүшүнө кеткен чыгымдардын жыйындысынан турат.

Ошол эле учурда «адам капиталы» түшүнүгү төмөнкү карым-катаыштагы белгилердин негизинде каралат:

1) адам капиталы адам жыргалчылыкты жаратуучу, жыргалчылыкты колдонуучу жана көп кырдуу өнүккөн инсан катары функционалдык үч биримдиктин туюндурулушу болуп саналат;

2) адам капиталы адам ресурсун түзүп турган ажырагыс бөлүгү жана адам потенциалына айланган форма болуп эсептелет;

3) адамдын ресурстары жана потенциалы белгилүү бир ички жана сырткы шарттарда адам капиталына айланышы мүмкүн [36, 61-б].

Адам потенциалынын негизги элементтерине интеллектуалдык, маданий, физикалык, инновациялык жана демографиялык типтер кирет. Ошондуктан, **адам потенциалы** интеллектуалдык, инновациялык, руханий, социо-маданияттык, биологиялык-физикалык касиеттердин, жеке инсандын, социалдык топтун же бүтүндөй коомдун жөндөмдүүлүктөрүнүн жана ресурстарынын жыйындысы катары аныкталат. Ал инсан ички жана сырткы факторлордун таасири астында калыптанган, социомаданий өзгөрүүлөрдө субъект катары аталган потенциалдык алып жүрүүчүсү болуп коомдун бардык чөйрөсүндө жаңы билимди жаратуу, кайра түзүү, тереңдетүү жөндөмдүүлүгү аныкталат.

Адам потенциалынын калыптанышына таасир тийгизген факторлор ички жана сырткы болуп бөлүнөт. Адам потенциалынын калыптаныш этаптары катары адамдын жаш өзгөчөлүгүнүн мезгилин алууга болот (кар. табл. 1).

¹Дятлов, С.А. Адам капиталынын теориясы [Сүрөт]: окуу куралы / С.А. Дятлов. - СПб.: СПбУЭФ, 1996. – 21-б.

² Ильинский И.В. Келечекке болгон инвестиция: инновациялык кайра өндүрүүдөгү билим берүү. - СПб.: СПбУЭФ, 1996. – 56 с.

Биздин көз карашыбыз боюнча, ички факторлор адамдын өзү менен байланышса, сырткы факторлор айлана-чөйрөнүн адамга тийгизген таасирине көз каранды, ошону менен бирге адам потенциалынын жана анын калыптанышы, өнүгүшү ишке ашкан институттардын (уюмдардын) болушуна жооптуу агенттерди (адамдарды) бөлүп көрсөтүүгө болот.

Таблица 1 – Адам потенциалынын калыптанышына жана анын ишке ашуусуна таасир тийгизген факторлор

Калыптануу факторлору Калыптануу этаптары	Ички факторлор	Сырткы факторлор
Мектепке чейинки жаштагы бала	Шык-жөндөм, тукум куучулук, инсандын сапаты	Үй бүлө бала бакча
Мектеп окуучусу	Билим, инсандын сапаты, изилдөө ишмердүүлүгүнө болгон мотивация	Үй бүлө, мектеп
Студент	Билим, ык-жөндөм, көндүм, компетенциялар, инсандын сапаты, изилдөө ишмердүүлүгүнө болгон мотивация	Үй бүлө, ЖОЖ, уюм
Кызматкер	Билим, ык-жөндөм, көндүм, компетенциялар, инсандын сапаты, изилдөө ишмердүүлүгүнө болгон мотивация, өзүнчө окуп билим алуу	Уюм, колдонуучу, Мамлекет
Жалпы калыптанган азыркы мезгилдеги адамдык потенциал	Креативдүүлүк, жаңычылдыкка умтулуу, инновациялык жүрүм-турум, көндүм, билим, ык-жөндөм өзүн-өзү өстүрүү, инновациялык ой-жүгүртүү	Үй бүлө, коом, мекеме жана уюм, колдонуучулар, мамлекет

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Экономикалык жактан адам потенциалын калыптандыруунун негизин адамдын инсан катары калыптануу этаптарындагы чыгымдар түзөт. Алгач, ата-эненин кетирген чыгымдары, б.а., үй-бүлөнүн, андан кийин адамдын өзүнүн билимине, квалификациясына жана чеберчилигине кетирген жеке чыгымдары болуп саналат. Адам потенциалынын калыптануу этаптарын, биздин көз

карашыбыз боюнча, максаттуу түрдө мектепке чейинки мезгилде (инсандык калыптануу башталганда) баштап, адамдын эмгек ишмердүүлүк мезгили менен аяктоо керек. Бул учурда адам потенциалы адам капиталына айлануу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот.

Ошентип, *азыркы мезгилдеги адам потенциалы* адамдын инновациялык жеке сапаттарынын ички карым-катышынын жыйындысы менен калыптанат. Ошондой эле адам потенциалы стратегиялык касиеттерге ээ болуп, адам ресурстарынын стратегиялык элементтери катары каралышы мүмкүн. Ал өзгөрмөлүү шарттарда өнүгүүнүн жана ыңгайлашуунун потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн камтыйт. Инновациялык экономикага өтүүдө адамдын коомдук өндүрүштөгү ролу алмашат жана «адам ресурстары» деген түшүнүк маанилик жактан толукталып, адамдын интеллектуалдык, чыгармачылык, креативдик жөндөмдүүлүгүнө карай багытталат. Аталган түшүнүккө мындай кароо менен, адам ресурстарынын өнүгүшүн башкаруу методдору, алардын абалын баалоо, колдонуунун өнүгүшү жана эффективдүүлүгү өзгөрөт³.

Кээ бир окумуштуулар адам ресурстарын аныктоодо ар кандай ыкмаларды белгилешти. Алсак, бир катар изилдөөчүлөр «адам ресурстары» дегенде адамдын кайра жаратуусун азыркы коомдогу башкы баалуулук катары түшүнсө, экинчилери – уюмдардагы жаңы технологиялардын генератору катары аныкташат. Бул иште адам ресурстарынын теориясын изилдөөгө арналган изилдөөлөрдүн негизинде аталган түшүнүккө берилген аныктамалар салыштырылып, 2-таблицада көрсөтүлдү.

Биздин пикирибиз боюнча, адам ресурстарынын мазмунун толук ачып берген аныктама катары төмөнкүнү белгилөөгө болот: **адам ресурстары** – инвестиция үчүн негизги продукт болгон конкреттүү бир индивиддин жана адамдардын тобунун (жумушчулардын) бардык билимдеринин, жөндөмдөрүнүн жана көндүмдөрүнүн жыйындысы.

Адам ресурстары, биздин көз карашыбыз боюнча, *макроэкономикалык жана микроэкономикалык категория* катары айырмаланышы мүмкүн.

Макроэкономикалык категорияда адам ресурстары өзүнө ишке жарамдуу калкты гана камтыбастан, өндүрүш үчүн керек болгон, адам потенциалын түзүп турган жумушка жарамдуу жаштагы муунду да камтыйт. Макродеңгээлде, адам ресурстары өндүрүш процессинене бошотулган, бирок профессионалдык жактан тажрыйбалуу пенсия жашындагы муунду да камтып туруусу керек. Анткени бул адамдар коомдук өндүрүшкө тез эле кошулуп, жаш муундун билимин жана көндүмдөрүн жолго салганга көмөктөшүп, коомдун социалдык-экономикалык өнүгүшүндө чоң мааниге ээ болот. «Адам ресурстары»

³ Борщёва, Н.Л. Инновациялык экономикада адам капиталын башкаруу методологиясынын өнүгүшү [Текст]: Экон. илим канд. дисс.: 08.00.05 / Н.Л. Борщёва. – М., 2016. – 63 б.

категориясынын мазмунунун кеңири макроэкономикалык мүнөзү башкаруу процессин татаалдандат, бирок алардын кайтарымын жогорулатат.

Таблица 2 – Адам ресурстарын аныктоочу матрица

№	Окумуштуу-экономисттер	Аныктама	Негиз
	<i>Чет элдик</i>		
1.	Дженнифер Джой-Меттьюз, Д. Меггинсон, М. Стюарт	Адамдын билими жана жүрүм-турумун ишмердүүлүгү менен байланышат	Билим жана жүрүм-турум
2.	Х.Т. Грэхем, Р. Беннетт	Ишкананын маанилүү бөлүгүн түзүп, анын материалдык-техникалык, каржылык, маалыматтык жана жаратылыштык шарттарынын функциялык кызматтарын интеграциялайт.	Ишкананын ишмердүүлүгүн түзүп турат
3.	М.Р. Сривастова	Өндүрүштүн негизги каражаттары жана инвестициялык продукт	Өндүрүштүн каражаттары
	<i>Ата Мекендик</i>		
4.	Э.Н. Разнодежина	Эмгек рыногунун жалпы системасындагы Адамдардын бардык реалдуу жана потенциалдуу жөндөмдүүлүктөрүнүн жана көндүмдөрүнүн жыйындысы.	Жөндөмдүүлүк төр жана көндүмдөр
5.	Б.П. Татибеков	Жумушчу күчүнүн трансформациясынын жыйынтыгы	Трансформация
6.	А.И. Левин	Тубаса, калыптанган: инвестициянын жана конкреттүү бир индивиддин, элдердин тобунун, ошондой эле коомдун белгилүү бир билими, билим берүүсү, көндүмү, жөндөмдүүлүгү, мотивациясы, энергиясы, маданий өнүгүүсүнүн деңгээлдеринин жыйындысынын натыйжасы коомдук кайра өндүрүүнүн чөйрөсүндө максаттуу түрдө колдонулуп, калыптануусу үчүн индивид, фирма жана коом тарабынан чыгымдарды талап кылат.	Социалдык-маданий өнүгүүнүн деңгээлдери

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Микродеңгээлде «адам ресурстары» - адабияттарда жана компаниянын иштиктүү документтеринде көрсөтүлгөн компаниянын персоналы. Ушундай методологиялык ыкмада адам ресурстарны эффективдүү башкаруу үчүн сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүн болот.

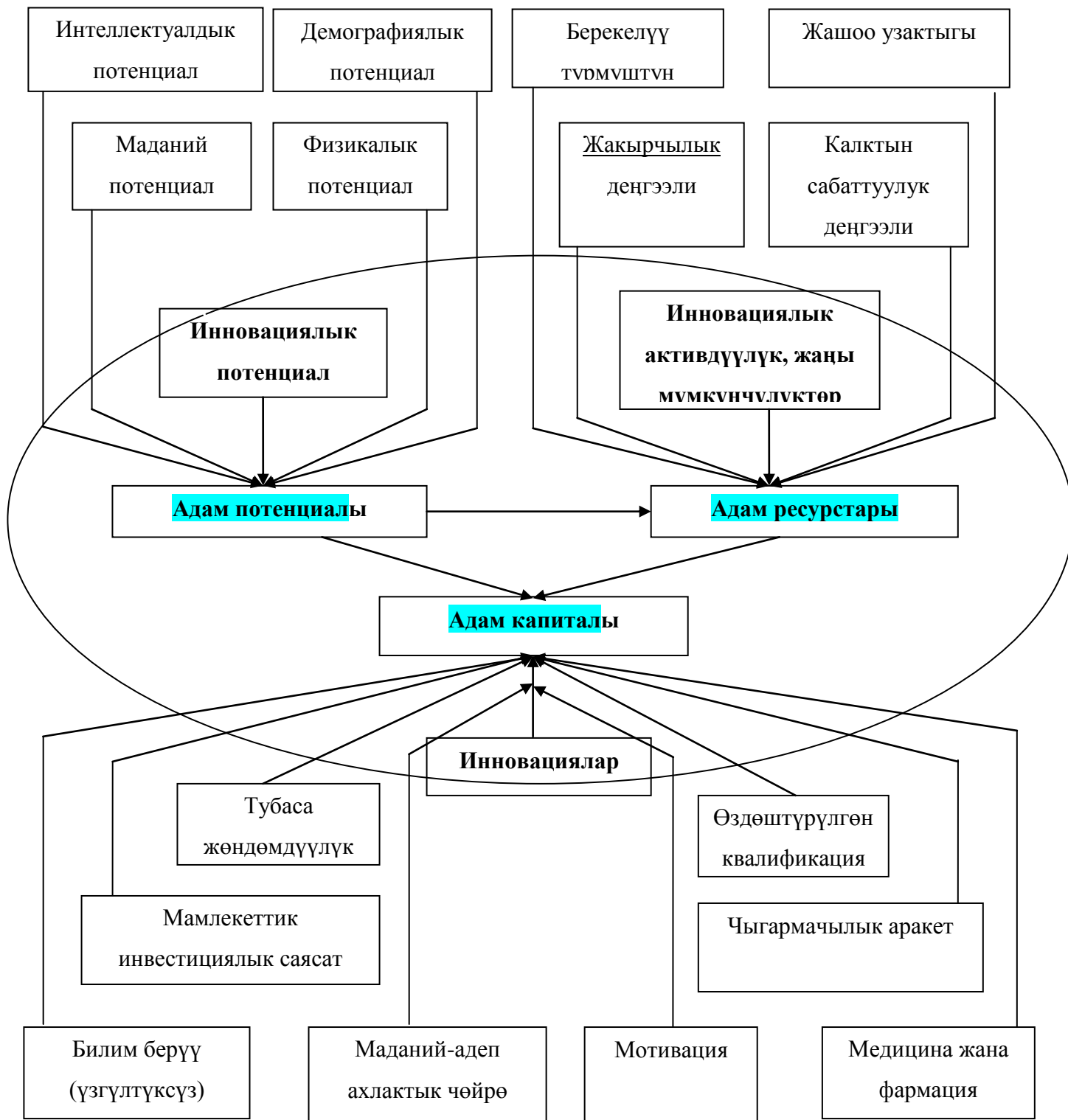
Жогоруда белгиленгендерге ылайык, диссертациянын автору тарабынан «адам капиталы», «адам ресурстары» жана «адам потенциалы» деген түшүнүктөрдүн байланышы ачылып көрсөтүлөт.

Адам капиталынын негизин адам ресурстары жана потенциалы түзүп турат. Белгилүү шарттарда адам ресурстары жана адам потенциалы адам капиталына айланат. Адам капиталы адам потенциалынан өзүнүн структурасына интеллектуалдык, физикалык, маданий, демографиялык потенциалдары, индивиддин ачык жана жашыруун жөндөмдүүлүгүн, б.а., инновациялык потенциалды алса, ал эми адам ресурстарынан – коомдук өндүрүштөгү карым-катыштык мүнөзүн белгилеген индивиддин социалдык түзүмүн алат. Булардын негизинде автор тарабынан топтом булактарын камтыган схема түзүлүп, анда инновациялык калыптануу шарттарындагы «адам потенциалы», «адам ресурстары» жана «адам капиталы» түшүнүктөрүнүн өз ара таасири жана карым-катышы чагылдырылат (кар. сүр. 1). Аларды новациянын практикалык ишмердүүлүгүндө ишке ашкан инновация бириктирип турат. Ал – жаңы билимди түзүү жана киргизүү, илимий же илимий – техникалык ишмердүүлүктүн натыйжаларын кайра түзүү.

Ошентип, **адам капиталы** категориясынын мазмунуна өзүнө адамдын инновациялык жөндөмдүүлүгүн, ошондой эле алардын топтолуу булактарын камтыган адам потенциалы менен адам ресурстарынын жаңы формасы кирет. Ошону менен бирге сапаттуу жаңы адам капиталынын калыптанышында адам потенциалы жана адам ресурстарынын курамы өзгөчө роль ойнойт. Бул категориялардын карым-катышы ошол эле учурда белгилүү өлчөмдөгү инвестициялык салымда инновациялык инсанды калыптандырат.

Адам капиталынын ишке ашуусунун жана өнүгүүсүнүн негизги фактору болуп инвестиция саналат. Экономикалык көз караштан алганда, **адам капиталына болгон инвестиция** - социалдык чөйрөдө эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жана өзүнчө капитал алып жүрүүчүлөрдүн, ошондой эле бүтүндөй коомдун кирешесин жогорулатуу максатында жумшалган чыгымдар⁴. Мындай инвестициялардын маанилүү түрлөрүнө билим берүү, саламаттыкты сактоо, өндүрүштөгү даярдык, миграция, маалыматтык издөө, балдардын төрөлүшү жана аларды тарбиялоо кирет.

⁴ Плотоаева, Т.Ф. Адам капиталына болгон инвестиция [Электрондук ресурс] / Т.В. Плотоаева // Жетекчилердин клубу: маалыматтык-аналитикалык журнал. – М., 2009. – № 5-6. – 51-54 б. – www.sphinx-dv.ru/node/1521.

Сүрөт 1. Адам потенциалы, адам ресурстары жана адам капиталынын өз ара таасири жана карым-катышы

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Адам капиталына салынган инвестиция башкалардан айырмаланган бир катар өзгөчөлүктөрдөн турат. Биздин көз карашыбыз боюнча, алардын катарына *мезгил, аракет жана адамдын өзүнүн умтулуусун* кошуу зарыл. Анткени адамга өзүнүн аракетсиз жана жаратмандык жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө болгон умтулуусуз инвестиция салууда бул процесс натыйжасыз болуп калат. Ошону менен бирге адамдын жаратмандык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн тиешелүү убакыт да кетет. Мындай методологиялык ыкманы эске алуу менен, диссертациялык изилдөөнүн автору тарабынан «адам капиталына болгон инвестицияга» кеңири илимий аныктама берилет.

Демек, адам капиталына болгон инвестиция – адамдын жаратмандык жөндөмдүүлүгүнө, б.а., инсандын интеллектуалдык, физикалык жана чыграмачылык жөндөмдүүлүгүнө жана мүмкүнчүлүгүнө акча каражатын, мезгилди жана аракетти узак мөөнөттө жумшоо. Ошону менен бирге алар келечекте адамдын өзүнүн жыргалчылыгына, ошондой эле өлкөнүн өндүрүштүк, экономикалык жана социалдык өнүгүшүндө колдонулат.

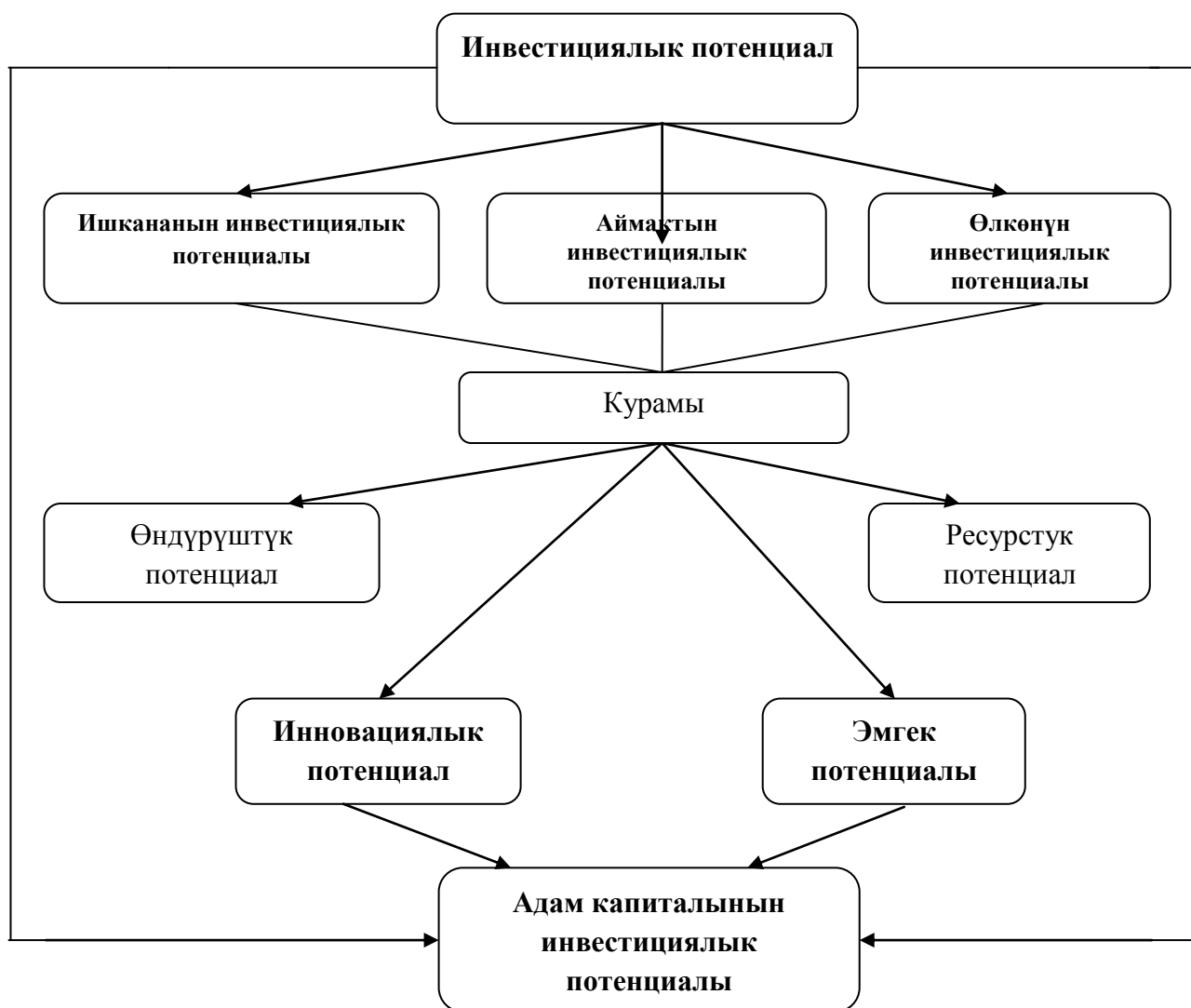
Инвестициялык потенциалды талдоого алуу инвесторго потенциалдык мүмкүнчүлүктөр тууралуу баалуу маалымат алууга шарт түзөт⁵. Инвестициялык потенциал ар кандай түрлөргө ээ болуп, алардын ар биринин өзгөчөлүгү бар. Алар: ишкананын инвестициялык потенциалы, аймактын инвестициялык потенциалы, өлкөнүн инвестициялык потенциалы. Булардын бардыгына эмгек потенциалы жана инвестициялык потенциалы сыяктуу көрүнүштөр мүнөздүү. Натыйжада, биздин көз карашыбыз боюнча, алардын катарына адам капиталына болгон инвестициялык потенциал кирет (кар. сүр. 2).

Ошондой эле адамдын жаратмандык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө салынган инвестицияга болгон талап дайыма туруктуу инвестицияны жаратат. Инвестиция тууралуу чечим кабыл алууда мамлекет, организация же индивид адамдын өзүнүн инвестициялык потенциалын, ошондой эле адам капиталын бүтүндөй эске алуу керек.

Демек, ал инвестициялык талапты жана инвестициялык сунушту аныктаган бардык факторлорду өзүнө камтып туруусу зарыл. Жогоруда айтылгандарга ылайык, автор тарабынан биринчи жолу «*адам капиталынын инвестициялык потенциалы*» деген түшүнүк киргизилип, ага мындай аныктама

⁵ Глазунов, В.Н. Долбоорлордун инвестициялык кызыкчылыгын баалоо критерийлери [Текст] / В.Н. Глазунов // Финансы: журнал. – М., 1997. - № 12. – 59-б.

берилет: **адам капиталынын инвестициялык потенциалы** – инвестицияны тартууда чоң мааниге ээ болгон жана келечекте экономикалык эффект алууга мүмкүнчүлүк түзгөн адамдын акыл-эстик, физикалык, маданий, адеп-ахлактык, чыгармачылык жана мобилдик сапаттарынын жана жөндөмдүүлүктөрүнүн жыйындысы болуп саналат (кар. сүр. 3).

Сүрөт 2. Инвестициялык потенциалдын түрлөрү

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Ошону менен бирге, экономикалык эффектте макро деңгээлинде, ошондой эле микро деңгээлинде жетүүгө болот. Макро деңгээлде экономикалык эффект өлкөнүн өндүрүшүндө, экономикалык жана социалдык өнүгүшүндө колдонулат. Ал эми микро деңгээлинде ал индивиддин өзү тарабынан жогорку талапка ээ болгон кесипти, жакшы эмгек шартын, жогорку маянаны жана сапаттуу жашоо деңгээлин тандоодо колдонулат. адам

капиталынын инвестициялык потенциалына таасир эткен факторлорго буларды киргизүүгө болот: индивиддин, уюмдун кирешелик деңгээли; индивиддин физикалык абалы, индивиддин билим деңгээли; индивиддин жаңы билимдерди, тажрыйбаларды алууга болгон аракети; заманбап билим берүү жана инновациялык технологиялардын болушу; өлкөдөгү социалдык, саясий жана экологиялык абал; улуттук өндүрүштүн көлөмү; топтоого жана колдонууга багытталган чыгашалардын өлчөмү; экономикалык субъектилердин кирешелеринин өлчөмү; инвестицидан түшкөн киршенин деңгээли; эмгек рыногунун абалы жана өлкөдө жумушсуздуктун деңгээли.

Сүрөт 3. Адам капиталынын инвестициялык потенциалынын структурасы

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Бул факторлор адам капиталынын инвестициялык потенциалын жана инвестициялык активдүүлүгүн аныктайт. Анткени инвестициялык потенциалды ишке ашыруу деңгээлинен улам инвестициялык активдүүлүктүн деңгээли

аныкталат, б.а., өлкөдөгү адам капиталынын өнүгүшүнө салынган инвестициялардын көлөмү жана өнүгүшү белгилүү болот.

«Адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүн баалоону изилдөө методикасы» деген экинчи бапта адам капиталына инвестиция салуудагы тобокелчиликтердин негизги түрлөрү жана өлкөдөгү адам капиталына салынган инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоонун методикалык маселелери изилдөөгө алынат.

Ар бир улуттун жыргачылыгы жана туруктуу өнүгүүсү адам капиталына көз каранды, ошондуктан адам ресурстарын жана тең салмактагы инвестицияны өнүктүрүүдө дыкат саясат жүргүзүү зарыл. Буга чейин экономикалык адабияттарда бул маселеге методикалык көз карашта толук кандуу көңүл бурулган эмес. Натыйжада, диссертациялык изилдөөнүн автору тарабынан **өлкөдөгү адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн интегралдык баалоонун жаңы методикасы** сунушталат. Бул методикалык ыкма КРдагы адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүн баалоонун методикасынын негиздүүлүгүнүн критерийлери жөнүндөгү маселени чечүүгө шарт түзөт.

Адам капиталы билим берүү, саламаттык жана маданият капиталдарынын суммасынан турат.

$$AK = Kc + Km + Kb, \quad (1.1)^6$$

Билим берүү капиталы (Кб) коомдук өндүрүштө субъектилердин ортосунда адамдын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу, өнүктүрүү жана колдонуу боюнча жаралган экономикалык катыштардын жыйындысынан турат.

Интеллектуалдык жөндөмдүүлүк – потенциалдык баалуулукка ээ болгон билим, б.а., адамдар жараткан идеялар. Рыноктук экономикасы өнүккөн өлкөлөрдө билим берүү капиталы түздөн-түз сыйлыктан көз каранды.

Саламаттык капиталы (Кс) адамдын ден соолугун жана ишке жөндөмдүүлүгүн жакшыртуу максатындагы инвестициядан турат. Бул адамдын физикалык жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу жана жакшыртуу жаатында пайда болгон экономикалык катыштардын жыйындысы. Саламаттык капиталы жалпы адам капиталынын калыптанышы үчүн негиз болуп саналат. Адам ресурстарынын физикалык жана психологиялык саламаттыгы, алардын моралдык-этикалык сапаты ар бир уюмдун жана улуттук экономиканын атаандаштык жаратуусундагы негизги шарт болуп саналат.

⁶ Ильинский, И.В. Келечекке инвестиция: билим берүү - инвестициялык кайра өндүрүүдөгү. - СПб.: СПбУЭФ, 1996. – 56-б.

Маданият капиталы (Км) инсандын жогорку интеллектуалдык касиеттерин калыптандыруу максатында ишке ашкан, адамга карата пайдаланылган инвестициянын түрү. Ишмердүүлүк канчалык деңгээлде татаал болуп, интеллектуалдуулук жана чыгармачылыктын деңгээли канчалык жогору болсо, адамдын деңгээлине жана маданиятына талап ошончоолук жогору болот. Маданият капиталы ишкерлердин адам капилаы түзүмүндө өзгөчө орунда турат. башка курамдык бөлүктөр сыяктуу эле, адамдын маданияттык капиталы жашоо процессинде улам калыптануу, өнүгүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болуп, кошумча кирешенин булагы болуп саналат.

Ушуга байланыштуу адам капиталынын кээ бир элементтеринин карым-катыштары бир кылка мүнөзгө ээ эмес, б.а., инвестициянын интегралдык эффективдүүлүгү гана бааланат. Көрсөткүчтөрдү мерчемдөө үчүн мамлекттик статистиканын маалыматтары пайдаланылат. Ал маалыматтар акыркы жылдарга тиешелүү болот.

Адам капиталына болгон инвестициялардын жалпы жана интегралдык эффективдүүлүгү өз кезегинде тиешелүү көрсөткүчтөр менен мерчемделген өзүнчө жеке факторлордун суммасы катарында аныкталат.

Инвестициянын эффективдүүлүгүнүн сандык мааниси жалпысынан 100% менен кабыл алынат.

Эсептөө методологиясын өнүктүрүү үчүн биз **адам капиталын болгон инвестициянын эффективдүүлүгүнүн интегралдык баасынын формуласын** түздүк. Бул формула көп кырдуу орточо болуп саналат да, төмөнкүдөй түрдө келет:

$$Z = \frac{\sum_{s=1}^c k_s \frac{x_s}{y_s}}{\sum_{s=1}^c k_s}, \quad (1)$$

Бул жерде Z – өлкөдөгү адам капиталын болгон инвестициянын интегралдык эффективдүүлүгү ;

$s = 1, \dots, c$ – адам капиталын түзгөн көрсөткүчтөрдүн жыйындысы; c – көрсөткүчтөрдүн саны;

k_s - s көрсөткүчүнүн салмактык коэффициенти (салмактык балл);

x_s - s көрсөткүчүнүн сандык мааниси (калкыт камтыйт);

y_s – s көрсөткүчүнүн (мамлекеттик инвестициялар) сандык мааниси;

$\frac{x_s}{y_s}$ - s көрсөткүчүнүн стандарттык (нормага салынган) сандык мааниси.

Бул методикалык сунуштарда бардык көрсөткүчтөр үчүн 1,0, өлчөмүндөгү бирдей салмактык коэффициенттер колдонулат, б.а., интеграциялык

көрсөткүчтөрдүн санына туура келет. $\sum_{s=1}^c k_s = c$

Биздин учурда 3 интеграциялык көрсөткүч бар: билим берүү, саламаттыкты сактоо системалары жана маданият сектору. Автор тарабынан салыштырма түрүндө жеке көрсөткүчтөрдү белгилөө үчүн ар бир көрсөткүчтүн сандык маанисин стандартташтыруу процедурасы колдонулду. Мында калктын билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданиятка системаларын колдонуусуна КР мамлекеттик бюджетинен кеткен чыгымдардын көрсөткүчү камтылат. Салмактык коэффициенттердин маанисин аныктоо эсептин эң жоопкерчиликти үчүн жеткирүү үчүн Кыргызстанда жыл сайын каржылоо жана адам капиталынын компоненттерин өнүктүрүү мониторингин жүргүзүп туруу керек. Натыйжада, алынган жана кийинки колдонулган салмактык коэффициенттер көрсөткүчтөрдүн тигил же бул курамынын маанилүүлүгүн чагылдырат.

«Кыргыз Республикасында адам капиталына болгон инвестициянын негизги экономикалык аспекти» аттуу үчүнчү бапта КРдагы адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнө баа берилет. Мында билим берүү, саламаттык жана маданият капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгү камтылат.

Кыргызстандагы адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнө сереп салуу үчүн мамлекеттин билим берүү, саламаттык жана маданият капиталына болгон инвестицияларынын эффективдүүлүгүнүн интегралдык деңгээлин эсептеп алуу керек.

1. КРда 2007-2016-жылдарга карата билим берүү капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоонун жыйынтыгы жана рейтинги жогоруда белгиленген методикага ылайык, 3-таблицада көрсөтүлдү.

Таблица 3 –Кыргыз Республикасында 2007-2016 –жылдары билим берүү капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүнүн комплекстик деңгээли.

Жылдар	Эффективдүүлүк деңгээли (100 %)
2007	3,0
2008	3,1
2009	3,2
2010	3,7
2011	4,3
2012	3,9
2013	4,0
2014	3,8
2015	4,2
2016	4,2
Орто эсеп менен 10 жылда	3,7

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Акыркы он жылда билим берүү капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоого карата жүргүзүлгөн эсептин анализи боюнча мындай жыйынтыкты көрүүгө болот: билим берүү капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн эң жогорку деңгээли 2011-жылы болсо (4,3 %), ал эми төмөнкү деңгээли 2007-жылга таандык (3,0 %). Орто эсеп менен КР боюнча интегралдык деңгээл 100%дын 3,7 % түзүп, өтө төмөн көрсөткүчө ээ болгон.

КРда билим берүү капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн төмөнкү деңгээли калктын билим менен начар камсыздалышы (билим берүү мекемелеринин жетишпегендиги же алыс жайгашкандыгы) жана мамлекеттик каражаттан аз каржыланышы (төмөн айлык акынын себебинен квалификациялуу педагогдордун жетишпегендиги, билим берүү мекемелеринин материалдык-техникалык жактан начар жабдылышы) менен түшүндүрүлөт.

2. КРда 2007-2016-жылдарга карата саламаттык капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоонун жыйынтыгы жана рейтинги жогоруда белгиленген методикага ылайык, 4-таблицада көрсөтүлдү.

Таблица 4 – Кыргыз Республикасында 2007-2016 –жылдары саламаттык капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүнүн комплекстик деңгээли.

Жылдар	Эффективдүүлүк деңгээли (100 %)
2007	7,8
2008	8,1
2009	9,4
2010	9,1
2011	9,8
2012	9,5
2013	8,8
2014	8,3
2015	9,2
2016	10
Орто эсеп менен 10 жыл	9,0

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Акыркы он жылда саламаттык капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоого карата жүргүзүлгөн эсептин анализи боюнча мындай жыйынтыкты көрүүгө болот: саламаттык капиталына болгон

инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн эң жогорку деңгээли 2016-жылы болсо (10 %)., ал эми төмөнкү деңгээли 2007-жылга таандык (7,8 %). Демек, он жылдын ичинде кескин көбөйгөн. Орто эсеп менен КР боюнча интегралдык деңгээл 100%дын 9 % түзүп, өтө төмөн көрсөткүчө ээ болгон. Бирок билим берүү капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн деңгээлине караганда жогору.

КРда саламаттык капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн төмөнкү деңгээли калктын саламаттыкты сактоо кызматтары менен жетиштүү камсыздалбагандыгы (медициналык мекемелердин жетишпегендиги же алыс жайгашкандыгы) жана анын өнүгүшүнө мамлекеттик каражаттан аз каржыланышы (төмөн айлык акынын себебинен квалификациялуу врачтардын жана медперсоналдардын жетишпегендиги, медициналык мекемелеринин материалдык-техникалык жактан начар жабдылышы) менен түшүндүрүлөт.

3. КРда 2007-2016-жылдарга карата маданият капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоонун жыйынтыгы жана рейтинги жогоруда белгиленген методикага ылайык, 5-таблицада көрсөтүлдү.

Таблица 5 – Кыргыз Республикасында 2007-2016 –жылдары маданият капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүнүн комплекстик (интегралдык) деңгээли.

Жылдар	Эффективдүүлүк деңгээли (100 %)
2007	19,5
2008	19,2
2009	23,7
2010	25,4
2011	22,6
2012	26,1
2013	29,6
2014	33,2
2015	37,0
2016	36,7
Орто эсеп менен 10 жыл	27,3

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Акыркы он жылда маданият капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоого карата жүргүзүлгөн эсептин анализи боюнча мындай жыйынтыкты көрүүгө болот: маданият капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн эң жогорку деңгээли 2015-жылы болсо (37,0 %)., ал эми төмөнкү деңгээли 2008-жылга таандык (19,2 %). Орто эсеп менен КР боюнча интегралдык деңгээл 100%дын 27,3 % түзүп, өтө төмөн

көрсөткүчө ээ болгон. Орто эсеп менен КР боюнча интегралдык деңгээл 100%дын 9 % түзүп, өтө төмөн көрсөткүчө ээ болгон. Бирок билим берүү жана саламаттык капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн деңгээлине караганда жогору.

КРда маданият капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн төмөнкү деңгээли калктын маданий объектилердин жетиштүү болгонуна карабастан сейрек баруусу, материалдык-техникалык жактан жакшы жабдылбагандыгы, ыңгайлуу шарттардын жоктугу жана эс алуу максатында жумшоого калктын айлык акысынын төмөндүгү менен түшүндүрүлөт.

4.КРда 2007-2016-жылдарга карата адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоонун жыйынтыгы жана рейтинги жогоруда белгиленген методикага ылайык, 6-таблицада көрсөтүлдү.

Таблица 6 – Кыргыз Республикасында 2007-2016 –жылдары адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүнүн комплекстик (интегралдык) деңгээли.

Жылдар	Эффективдүүлүк деңгээли (100 %)
2007	10,1
2008	10,1
2009	12,1
2010	12,7
2011	12,2
2012	13,2
2013	14,1
2014	15,1
2015	16,8
2016	17,0
Орто эсеп менен 10 жылга	13,3

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Акыркы он жылда адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоого карата жүргүзүлгөн эсептин анализи боюнча мындай жыйынтыкты көрүүгө болот: адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн эң жогорку деңгээли 2016-жылы болсо

(17,0 %)., ал эми төмөнкү деңгээли 2008-жылга таандык (10,1 %). Орто эсеп менен КР боюнча интегралдык деңгээл 100%дын 13,3 % түзүп, өтө төмөн көрсөткүчө ээ болгон. Инвестициялардын эффективдүүлүк деңгээлинин өсүшүн маданият капиталын болгон инвестициялардын эффективдүүлүк деңгээлинде гана байкоого болот. Орто эсеп менен КР боюнча интегралдык деңгээл 27,3 % түзүп, башка көрсөткүчтөргө караганда жогору.

Акыркы он жылда саламаттык капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүк деңгээлинин өскөндүгү белгилүү болду. 2011-жылы саламаттык капиталына болгон инвестиция 9,8 % түзсө, 2015-жылы төмөндөп, 9,2 % түзүп калган. Бирок, 2016-жылы саламаттык капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүк деңгээли көтөрүлүп, 10 % түзгөн. Орто эсеп менен он жылдын ичинде саламаттык капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн интегралдык деңгээли 9,0 % түзүп, билим берүү жана маданият капиталдарынын эффективдүүлүк көрсөткүчтөрүнүн ичинде орточо көрсөткүч болуп саналат.

Акыркы он жылда билим берүү капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүк деңгээли тескери көрүнүшкө ээ, б.а., анын төмөндөгөнүн байкоого болот. 2011-жылы билим берүү капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүк деңгээли 4,3 % түзсө, 2016-жылы төмөндөп, 4,2 % түзүп калган. Орто эсеп менен он жылдын ичинде билим берүү капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн интегралдык деңгээли 3,7 % түзүп, башка көрсөткүчтөргө караганда төмөн болгон.

КРда адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүк деңгээли абдан төмөн болгондугу мындай себептер менен түшүндүрүлөт: биринчиден, калктын билим берүү жана саламаттыкты сактоо менен камсыздалышынын төмөнкү пайызы, калктын маданий жана эс алуу объектилерине баруусунун төмөнкү пайызы, аймактарда билим берүү, медицина жана маданий-көңүл ачуу мекемелеринин жетишпегендиги же алыс жайгашкандыгы; экинчиден, мамлекеттик бюджеттен билим берүү, медицина жана маданий-көңүл ачуу объектилерине жана өлкөнүн жалпы эле социалдык секторлоруна каржынын аз бөлүнүшү; үчүнчүдөн, төмөнкү айлык маянанын себебинен квалификациялуу педагогдордун, врачтардын жана медперсоналдардын, ошондой эле маданият кызматкерлеринин жоктугу жана алыскы аймактарда кандайдыр бир перспективдүү эмгек ишмердүүлүгүнүн болбогондугу; төртүнчүдөн, билим берүү жана саламаттыкты сактоо объектилеринин материалдык-техникалык жактан толук жабдылбагандыгы, маданий жана эс алуу мекемелеринде ыңгайлуу шарттардын жоктугу; бешинчиден, калктын сапаттуу эс алуусуна жана маданий байлык топтоосуна түрткү болгон мүмкүн болгон айлык маянасынын төмөнкү деңгээли белгилөө болот.

Ошентсе да Кыргызстанда акыркы он жылда адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүк деңгээлинин өсүү тенденциясы байкалат, эсептелген комплекстик (интегралдык) деңгээли абдан төмөн.

«Кыргыз Республикасында адам капиталын өнүктүрүүдөгү инвестициялык стратегия» аттуу төртүнчү бапта Кыргыз Республикасында он жылда адам капиталына эффективдүү инвестиция салуунун механизмдери сунушталган жана КРда инновациялык экономиканын калыптануу шарттарында адам капиталына инвестиция салуунун приоритеттери аныкталган.

Изилдөөдө калктын билим берүү жана саламаттыкты сактоо, маданий жана эс алуу объектилери менен камсыздалышынын төмөнкү деңгээлине карабастан, мамлекеттик бюджеттен каржынын аз бөлүнгөндүгү аныкталды. Кыргызстанда 2007-2016-жылдары адам капиталына болгон инвестициялардын эффективдүүлүгүн комплекстүү баалоо боюнча эсептөөлөр жүргүзүлдү. Ошондой эле, мамлекеттик бюджеттен инвестициянын жетишпегендиги өлкөдөгү адам капиталынын өнүгүү деңгээлине түздөн-түз таасир этет. Ушуга байланыштуу, адам капиталынын эффективсиз өнүгүшүнөн, миграциянын күчөшүнөн, социалдык чыңалуудан жана «маданий ачкачылыктан» арылтууга шарт түзгөн Кыргыз Республикасында адам капиталына эффективдүү инвестиция салуунун механизмдери сунушталды. Мында жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары эске алынды (кар. сүрөт 4).

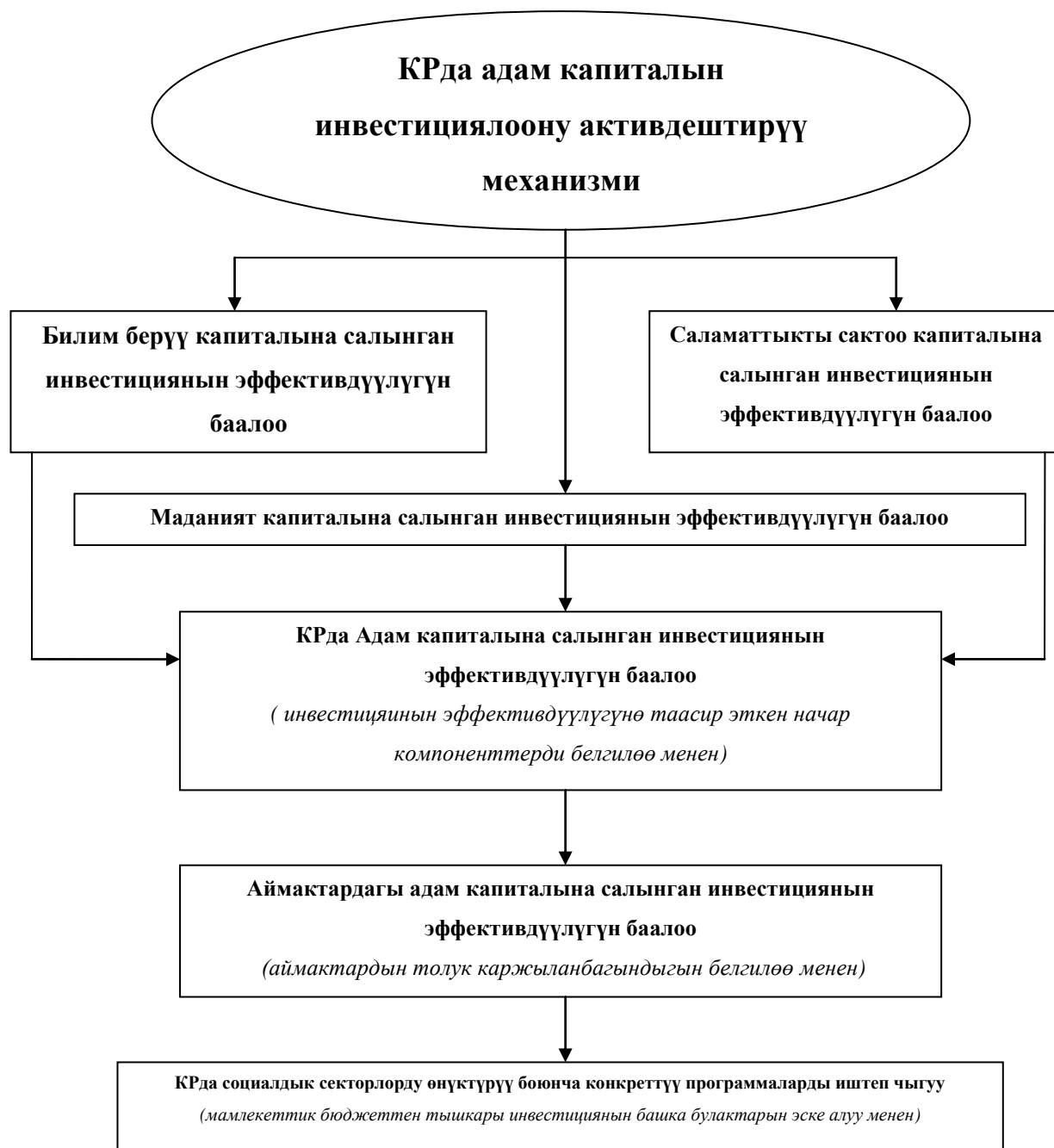
Инвестицияларды тартууда анын ролу төмөнкүлөрдө аныкталат:

- инвестициялык камсыздоонун көбөйүшү (адам капиталынын компоненттеринин жеткиликтүү инвестицияланышы, социалдык секторлордун өнүгүшү);
- инвестициялык чыгымдарды азайтуу боюнча иш чараларды ишке ашыруу (алгылыктуу инфраструктураны колдоо аркылуу, анын ичинде биринчи орунда турган билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият жана эс алуу секторлорун өнүктүрүү);
- мамлекеттик гана эмес жеке инвестицияларды тартуу жана алдыга жылдырууда эффективдүү башкаруу саясатын ишке ашыруу;
- КРда адам капиталына эффективдүү инвестиция салууну жакшыртуу .

Адам капиталынын компоненттеринин бир кылка өнүкпөгөндүгүн кыскартуу максатында социалдык секторлорду приоритеттүү багыт боюнча өнүгүүсү үчүн конкреттүү программаларды иштеп чыгуу керек. Бул аспектиде Кыргыз Республикасында адам капиталына эффективдүү инвестиция салуунун механизмдин маанилүү компоненти катарында ***КРнын аймактары боюнча адам капиталын ар бир компонентине эффективдүү инвестицияны баалоо*** келет.

Изилдөөдө жалпы республикада, ошондой эле аймактык адам капиталына салынган инвестициялардын эффективдүүлүк деңгээли аныкталбагандыгы

белгилүү болду. Инвестициялык процессти активдештирүү үчүн, алды менен жакшы каржыланбаган аймактарды аныктоо зарыл, ошондой эле аларга инвестиция тартуу үчүн конкреттүү иш чараларды иштеп чыгуу керек. Ушуга байланыштуу республиканын аймактарындагы адам капиталына салынган инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоонун мааниси кескин өстү. Натыйжада, аймактардын жакшы каржыланбагандыгы анык болуп, социалдык секторлор көбүрөөк инвестициян талап кылат.

Сүрөт 4. Кыргыз Республикасында адам капиталына салынган эффективдүү инвестициянын механизми

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

КРнын тогуз аймагында адам капиталына салынган инвестициялардын эффективдүүлүгүн баалоо боюнча эсептөөлөрдү изилдөөдө өлкөдөгү адам капиталына салынган инвестициялардын эффективдүүлүгүн комплекстүү баалоо боюнча сунушталган методикага ылайык этап менен жүргүзүү керек..

1. Алгач республиканын аймактарындагы өнүгүү маселелерин жана адам капиталына салынган инвестицияларды аныктап алуу керек.

2. Изилдөө мезгилинде аймактардагы калктын билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданий объектилер менен камсыз болуу көлөмүн аныктоо керек;

3. Изилдөө мезгилинде аймактардагы калктын билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданий объектилерине карата мамлекеттик бюджеттен каржынын көлөмүн аныктоо керек;

4. КРнын тогуз аймагында адам капиталына салынган инвестициялардын эффективдүүлүгүн интегралдык деңгээлин эсептөө зарыл;

5. КРдагы социалдык секторлорду өнүктүрүү боюнча конкреттүү аймактык программаларды иштеп чыгуу (каржы акшы бөлүнбөгөн аймактарды аныктоо менен);

Белгилей кетсек, *адам капиталына эффективдүү инвестиция салуу* жогоруда берилген комплекстик баалоо методикасына көз каранды болушу мүмкүн. Жүргүзүлгөн эсептөөлөрдүн натыйжасында, социалдык сектордун приоритеттүү (мамлекеттик бюджеттен тышкары инвестициянын башка булактарын эсепке алуу менен) деп аныкталган тармактарына инвестиция салуу керек. Ошондой эле, рейтинг эки курамдан турат: ички жана сырткы колдонуу үчүн

Ички колдонуу рейтингин Өкмөт, министрликтер жана ведомстволор тарабынан мамлекеттик каражаттарды өлкөдөгү адам капиталын өнүктүрүүдө, республикадагы социалдык секторлордун өнүгүү системасынын конкреттүү программасын иштеп чыгууда, ошондой эле аларды бир кылка өнүктүрүүдө (капиталдык салымды эске албаганда) эффективдүү сарптоо үчүн колдонууга болот.

Сырткы рейтингди колдонуу КР социалдык секторлорундагы инвестициялык жагдайлар менен таанышууга мүмкүнчүлүк берет, ошого жараша чоң капиталды талап кылган багыттагы долбоорлор инвестицияланат, өзгөчө мамлекеттик эмес инвестицияларга мүнөздүү.

Адам капиталынын бардык компоненттеринин бири-биринен көз карандылыгын кароо менен, мындай жыйынтыкка келүүгө болот: КРнын

социалдык секторлорун өнүктүрүүдө инвестициялык процессти ыраатка келтирүүдө системалык ыкма керек.

Өлкөдөгү адам капиталына болгон инвестицияны активизациясынын багыттарын жана методдорун аныктоо зарыл, ошондой эле **билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданият системасын реформалоо боюнча жүргүзүлгөн иш чараларды жыйынтыктоо** зарыл.

Албетте, бул багыттагы ырааттуу иш Кыргызстандагы адам капиталын өнүктүрүү боюнча маселени чечүүнү, инвестицияларды тартууда мамлекеттин стратегияларын жаңы ориентирлерин берүүнү тездетет.

Мамлекеттик инвестициялар программасынын (МИП) чегинде гранттарды тартуу, азыркы күндө программалык жардам жана бюджеттик колдоо өлкөдөгү адам капиталын өнүктүрүү приоритеттеринин бири болуп саналат. Анткени, чет элдик кредиттер/ гранттар жалпы экономиканын өнүгүшүнүн катализатору болуп саналат. Келечекте мыкты көрсөткүчтөргө жетүү үчүн адам капиталынын компоненттерине инвестициялоонун эффективдүүлүгүн сырткы жана мамлекеттик эмес каражаттарды тартуу аркылуу алууга болот. Алар өлкөнүн билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданиятын өнүктүрүүдө конкреттүү программалар боюнча багытталат.

Инновациялык инсанды даярдоо үчүн **канча инвестиция керек экендигин аныктоо үчүн**, диссертациялык иштин автору адамга бала кезинен жогорку билим алганга чейинки мезгилде жумшалган чыгымдын суммасын эсептеп чыгууга аракет кылды. Мында инвестор катары анын үй бүлөсү саналат. Жүргүзүлгөн эсептөөлөр боюнча, атаандаштык жараткан экономиканын азыркы талабына жооп берген инновациялык инсанды даярдоо үчүн адамга 40 миң АКШ долларын сарптоого болот, мында чет элде окуусу эсепке алынган жок. Бирок бул инвестицияларды кыргыз экономикасынын шарттарында актоого мүмкүн эмес, ошондуктан жыл сайын эмгек миграциясы жаралып жатат. Бул сумма инфляцияны жана валютанын курсунун өзгөрүшүн эске алуу менен чыгарылат. Демек, ата-эне балдарынын инновациялык инсандык сапатын калыптанышына мындай көлөмдө инвестиция кылууда, мамлекет калк үчүн жагымдуу шарт түзүүсү керек, башкача айтканда, социалдык турак-жай жана медициналык жактан жеңилдик менен камсыз кылуу, мамлекеттик кызматкерлердин маянасын көтөрүү менен калктын жашоо деңгээлин дайыма жогорулатуу зарыл. Бир балага жумшалган чыгымдардын суммасын карасак (айына 12 000) жана үй бүлөдө бир канча баланын болушун жана жеке чыгымдарды эске алсак, анда мамлекет ар бир ата-энеге айына 25 000 миң сомдон кем эмес суммадагы айлык акы төлөп бериши керек. 2017-жылы Кыргызстанда орточо номиналдык айлык акынын суммасын 15 000 түздү (чакан ишканалардан тышкары). Демек, аны 1,6 эсе көбөйтүү керек.

Ошондой эле экономиканын инновациялык өнүгүшү илимий багыттардын өнүгүүсүз мүмкүн эмес, мамлекеттик чыгымдарды билим берүүгө

жана илимге инвестициялоо керек экендиги айкын болду. Булардын бардыгы өлкөдө эмгек миграциясынын кыскарышына өбөлгө түзмөк (кар. сүр. 5).

Адам капиталы өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн фактору болуу үчүн мамлекеттик инвестициялар белгилүү деңгээлде билим берүү, илим, НИОКР, жогорку технологиялар, маданиятка багытталышы зарыл. Булардын бардыгы илимий-техникалык прогрессти, жаңы технологиялык тартиптин кеңейишин, өлкөнүн постиндустриалдык экономикасынын алдыга жылышын камсыз кылат.

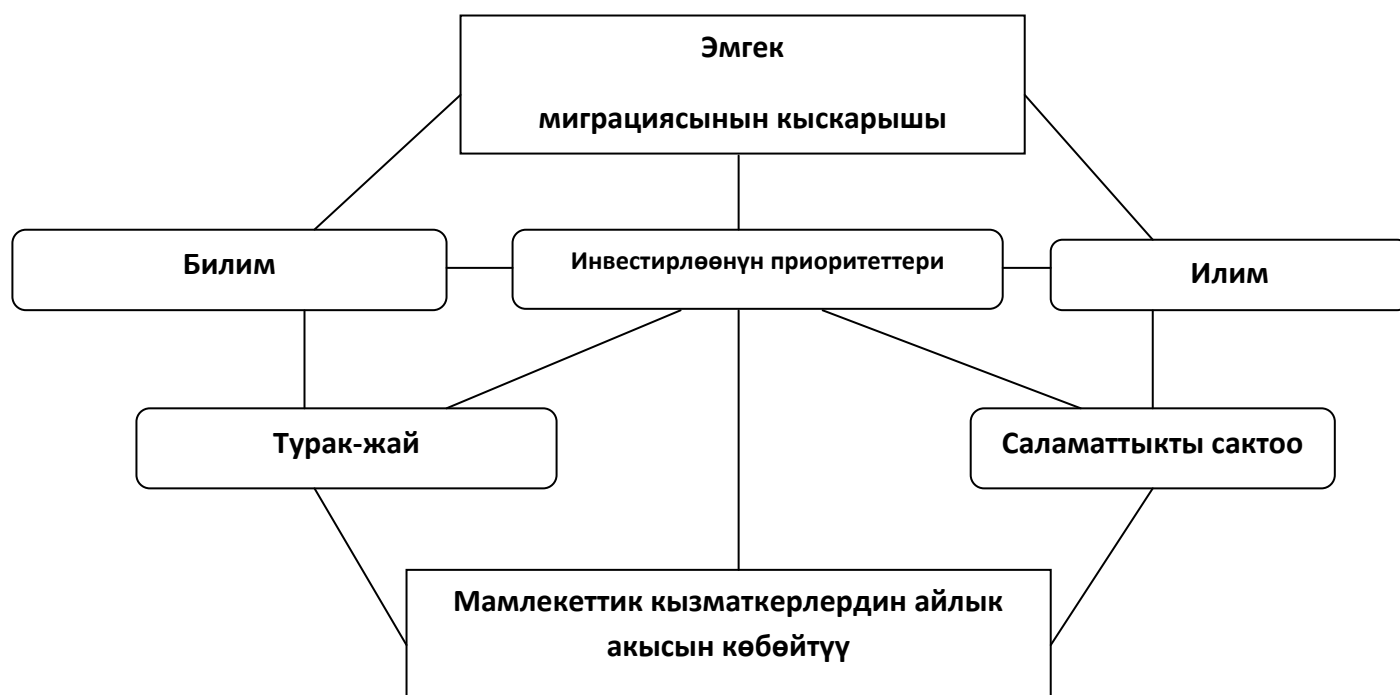

Рисунок 5. КРда адам капиталына болгон инвестициянын приоритеттери

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Жогоруда айтылгандарга ылайык, эл аралык атаандыштык жаратуу жана инновациялык экономиканы түзүү үчүн, биздин пикирибиз боюнча, мамлекеттик чыгымдардан адам капиталына: ден соолугуна, билимине, турак-жайына, эмгегине, илимий изилдөөсүнө жана иштеп чыгууларына инвестиция салуу керек.

Азыркы этапта өлкөнүн адам капиталына болгон инвестициясынын активдүү багыты төмөнкүлөрдү камтуусу зарыл:

- билим берүү капиталына салынган инвестицияны илимий долбоорлого жана кошумча билим берүү институттарына инвестиция салууну көбөйтүү жолу менен активдештирүү;

- саламаттыкты сактоо капиталына салынган инвестицияны өлкөнүн алыскы аймактарына калкка саламаттык жактан кызмат көрсөтүү максатында мамлекеттик медициналык мекемелерди курууга инвестиция салуу аркылуу активдештирүү;

- маданият жана эс алуу капиталына салынган инвестицияны маданий эс алуучу объектилерине инвестиция тартуу аркылуу активдештирүү;

- калкты турак-жай менен камсыз кылууну камтыган жашоо деңгээлин жана сапатын жогорулатуу;

Бул өлкөдөгү адам капиталынын, ошондой эле билим берүү, саламаттык жана маданият капиталдарынын ийгиликтүү өнүгүшүнө өбөлгө болуусу керек.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

Адам капиталына болгон инвестициялык маселелерди изилдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй корутундулар жана сунуштар чыгарылды:

1. Экономика теориясында адам капиталы ишке ашкан формалардын ортосундагы айырмачылыктардын негизинде анын түрлөрүнүн негизги классификациясы бөлүнүп көрсөтүлөт: жандуу капитал, жансыз капитал жана институттук капитал. Ошондой эле экономисттер «адам капиталынын түрлөрүн» ага кеткен чыгым, инвестиция боюнча бөлүштүрүшөт. Адам капиталынын түрлөрү ар кандай, бирок аларга болгон көз караштын ар түрдүү болсо да, бир жерден бирдиктүү келет: **адам капиталы** – интеллектуалдык, физикалык жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдүн жана инсандын мүмкүнчүлүктөрүнүн өнүгүшүнө кеткен чыгымдардын жыйындысынан турат. Булардын негизги максаты башкы ролдо адам турган өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүшү.

2. «Адам ресурстары», «адам капиталы» жана «адам потенциалы» түшүнүктөрүнүн ортосунда өз ара карым-катыш жана өз ара таасир бар. *Адам капиталын* - адам ресурстары жана адам потенциалы түзөт. Белгилүү бир жагдайларда адам ресурстары жана адам потенциалы адам капиталына айланат. Адам капиталы адам потенциалынан өзүнүн структурасына интеллектуалдык, маданий, физикалык, инновациялык жана демографиялык потенциалдарды жана индивиддин ачык жана жашыруун жөндөмдүүлүктөрүн алат, ал эми адам ресурстарынан – индивиддин коомдук өндүрүштөгү карым-катыш мүнөзүн аныктаган социалдык курамын алат. Адам капиталынын өсүшү микродеңгээл (кызматчынын деңгээли), мезодеңгээл (организациянын деңгээли) жана макродеңгээлдерде (өлкөнүн экономикалык деңгээли) адам потенциалынын жана адам ресурстарынын өнүгүшүнүн жогорку деңгээлдеринде гана мүмкүн болот. Аларды – новациянын практикалык ишмердүүлүгүндө ишке ашкан, жаңы билимди жаратуу жана тереңдетүүгө, илимий жана илимий-техникалык

ишмердүүлүктүн натыйжаларын кайра калыбына келтирүүгө негизделген инновация бириктирип турат. Сапаттуу жаңы адам капиталын калыптандырууда адам потенциалын жана адам ресурстарынын инновациялык курамы өзгөчө роль ойнойт. Бул категориялардын карым-катышы белгилүү инвестициялык салым менен бирдикте инновациялык инсанды калыптандырат.

3. Адам потенциалынын калыптаныш этаптары катары адамдын жаш өзгөчөлүгүн алууга болот. Адам потенциалынын калыптанышына таасир эткен факторлор ички жана сырткы болуп бөлүнөт. Ички факторлор адамдын өзү менен байланышса, сырткы факторлор айлана-чөйрөнүн адамга тийгизген таасирине көз каранды, ошону менен бирге адам потенциалынын жана анын калыптанышы, өнүгүшү ишке ашкан институттардын (уюмдардын) болушуна жооптуу агенттерди (адамдарды) бөлүп көрсөтүүгө болот. Экономикалык жактан адам потенциалын калыптандыруунун негизин адамдын инсан катары калыптануу этаптарындагы чыгымдар түзөт. Алгач, ата-эненин кетирген чыгымдары, б.а., үй-бүлөнүн, андан кийин адамдын өзүнүн билимине, квалификациясына жана чеберчилигине кетирген жеке чыгымдары болуп саналат. Ошентип, *азыркы мезгилдеги адам потенциалы* адамдын инновациялык жеке сапаттарынын ички карым-катышынын жыйындысы менен калыптанат.

4. Адам капиталына салынган инвестиция башкалардан айырмаланган бир катар *өзгөчөлүктөрдөн* турат. Биздин көз карашыбыз боюнча, алардын катарына *мезгил, аракет жана адамдын өзүнүн умтулуусун* кошуу зарыл. Анткени адамга өзүнүн аракетсиз жана жаратмандык жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө болгон умтулуусуз инвестиция салууда бул процесс натыйжасыз болуп калат. Ошону менен бирге адамдын жаратмандык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн тиешелүү убакыт да кетет. Адам капиталына болгон инвестиция аны ар тараптан өнүктүрүү максатында жана индивидуалдык кирешени гана көйтпөстөн, социалдык жактан да бир канча деңгээлде ишке ашат: макродеңгээл, мезодеңгээл жана микродеңгээл.

5. Адамдын жаратмандык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө салынган инвестицияга болгон талап дайыма туруктуу инвестицияны жаратат. Ушуга байланыштуу *«адам капиталынын инвестициялык потенциалы»* деген түшүнүктү киргизүү муктаждыгы пайда болот. Анткени, инвестициялык талап жогорку деңгээлдеги жандуулук менен мүнөздөлөт жана бир катар факторлор менен калыптанат. Инвестицияга берилген аныктамага ылайык, инвестициялык ишмердүүлүктүн негизги максаты бардык инвесторлорго киреше, пайда табуу болуп саналат. Ошондуктан мамлекетти инвестициялоо тууралуу чечим кабыл алууда уюм же индивиддин өзү адамдын, ошону менен бирге адам капиталынын инвестициялык потенциалын эске алуусу керек. Демек, ал өзүнүн ичине инсандын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн бардык этаптарындагы инвестициялык талапты жана инвестициялык сунушту аныктаган бардык

факторлорду камтып туруусу зарыл. Мында экономикалык эффект макро жана микро деңгээлде алынышы мүмкүн. Макродеңгээлде экономикалык эффект өлкөнүн өндүрүштүк, экономикалык жана социалдык өнүгүүсүндө колдонулат. Микро деңгээлде ал эффект индивид тарабынан талап кылынган кесиптерди, жакшы эмгек шарттарын, жогорку айлык акыны жана сапаттуу жашоо деңгээлин тандоодо колдонулат.

6. Адам капиталынын инвестициялык потенциалына тийгизген тассирлерине булар кирет: индивиддин, уюмдун кирешесинин деңгээли; индивиддин жаңы билимдерди, ык-амалдарды жана тажрыйбаларды алууга ниети; заманбап билим берүү жана инновациялык технологиялардын болушу; өлкөдөгү социалдык, саясий жана экологиялык жагдай; улуттук өндүрүштүн көлөмү; топтоого жана колдонууга багытталган кирешенин өлчөмү; экономикалык субъектилердин кирешесинин өлчөмү; инвестициялардан күтүлгөн кирешелердин деңгээли; өлкөдөгү эмгек рыногунун жана жумушсуздуктун деңгээли.

7. Өлкөнүн социалдык секторлорунун өнүгүшүнүн учурдагы жана келечектеги абалын, Кыргызстанда мамлекеттик бюджеттен адам капиталын өнүктүрүүгө бөлүнгөн каражаттардын эффективдүүлүгүн баалоо үчүн инвестициянын эффективдүүлүгүнүн интегралдык деңгээли аныкталышы зарыл.

8. Адам капиталынын компоненттеринин бир кылка өнүкпөгөндүгүн кыскартуу максатында социалдык секторлорду приоритеттүү багыт боюнча өнүгүүсү үчүн конкреттүү программаларды иштеп чыгуу керек. Бул аспектиде Кыргыз Республикасында адам капиталына эффективдүү инвестиция салуунун механизмдин маанилүү компоненти катарында КРнын аймактары боюнча адам капиталын ар бир компонентине эффективдүү инвестицияны баалоо келет.

9. Атаандаштык жараткан экономиканын азыркы талабына жооп берген инновациялык инсанды даярдоо үчүн адамга 40 миң АКШ долларын сарптоого болот, мында чет элде окуусу эсепке алынган жок. Ата-эне балдарынын инновациялык инсандык сапатын калыптанышына мындай көлөмдө инвестиция кылууда, мамлекет калк үчүн жагымдуу шарт түзүүсү керек, башкача айтканда, социалдык турак-жай жана медициналык жактан жеңилдик менен камсыз кылуу, мамлекеттик кызматкерлердин маянасын көтөрүү менен калктын жашоо деңгээлин дайыма жогорулатуу зарыл. Бир балага жумшалган чыгымдардын суммасын карасак (айына 12 000) жана үй бүлөдө бир канча баланын болушун жана жеке чыгымдарды эске алсак, анда мамлекет ар бир ата-энеге айына 25 000 миң сомдон кем эмес суммадага айылк акы төлөп бериши керек. Ошондой эле экономиканын инновациялык өнүгүшүндө мамлекеттик чыгымдарды билим берүүгө жана илимге инвестициялоо керек. Булардын бардыгы өлкөдө эмгек миграциясынын кыскарышына өбөлгө түзмөк.

10. Коюлган максаттарга жетүү үчүн өлкөдө адам капиталын өнүктүрүүдө министерстволор жана ведомстволор, облустук, шаардык жана райондук администрациялар мамлекеттик эмес жана чет элдик инвестицияларды тартууну жана аларды алдыга жылдырууну жакшыртуусу зарыл.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Изилдөөдө сунуш кылынган адам капиталына салынган учурдагы жана болжолдуу инвестициялык эффективдүүлүккө комплекстик баа берүү методикасы инвестициянын приоритеттерин аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Ошону менен бирге бул методиканы ички мамлекеттик жана сырткы жеке пайдаланууда колдонууга болот.

Инвестицияларды тартууда анын ролу төмөнкүлөрдө аныкталат:

- инвестициялык камсыздоону көбөйтүү (адам капиталынын компоненттерине жеткиликтүү инвестиция салуу, социалдык сектордун өнүгүшү);
- инвестициялык чыгымдарды кыскартуу боюнча иш чараларды ишке ашыруу (алгылыктуу инфраструктураны колдоо, анын ичинде биринчи орунда турган билим берүү, салматтыкты сактоо, эс алуу жана маданият секторлорун өнүктүрүү милдети);
- эффективдүү башкаруу саясатын жүргүзүү жана мамлекеттик гана эмес, жеке инвестицияларды алдыга жылдыруу;
- КРда адам капиталына салынган инвестициянын эффективдүүлүгүн жакшыртуу.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын төмөндөгүдөй колдонууга болот:

- Кыргыз Республикасынын Каржы министрлигинде Кыргызстандагы адам капиталынын инвестициялык эффективдүүлүгүнүн деңгээлин аныктоодо;
- Кыргыз Республикасынын Экономика министрлигинде өлкөнүн учурдагы социалдык секторунун абалын талдоодо жана билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият жана эс алуу системаларындагы инвестициялык эффективдүүлүктүн деңгээлин аныктоодо;
- Ички колдонуу рейтингин Өкмөт, министрликтер жана ведомстволор тарабынан мамлекеттик каражаттарды өлкөдөгү адам капиталын өнүктүрүүдө, республикадагы социалдык секторлордун өнүгүү системасынын конкреттүү программасын иштеп чыгууда, ошондой эле аларды бир кылка өнүктүрүүдө (капиталдык салымды эске албаганда) эффективдүү сарптоо үчүн колдонууга болот. Сырткы рейтингди колдонуу КР социалдык секторлорундагы инвестициялык жагдайлар менен таанышууга мүмкүнчүлүк берет, ошого жараша чоң капиталды талап кылган багыттагы долбоорлор инвестицияланат, өзгөчө мамлекеттик эмес инвестицияларга мүнөздүү.

Изилдөөдө өлкөдөгү адам капиталына инвестиция салууну активдештирүү механизми иштелип чыкты. Бул механизм аркылуу өлкөдөгү жалпы адам капиталынын, анын ичинде билим берүү, саламаттыкты сактоо жана маданият капиталдарынын ийгиликтүү өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Адам капиталынын курамдык бөлүктөрүнүн андан аркы инвестициясы билим берүү, саламаттыкты сактоо жана улуттун маданий, интеллектуалдык байлыгына негизделген маданият секторлорунун өнүктүрүүдөгү конкреттүү программалары боюнча багытталышы керек, тагыраак айтканда:

- Илимий долбоорлорго жана кошумча билим берүү институттарына. Анткени өлкөдөгү илим тармактарынын өнүгүүсү үчүн жогорку профессионалдык жана техникалык деңгээлдеги адистерди даярдоо керек;
- Калкты саламаттыкты сактоо кызматтары менен камсыздоо максатында өлкөнүн алыскы аймактарына мамлекеттик медициналык мекемелерди курууга;
- Калктын маданий байлыгын жана эс алуусун шарттаган объектилерге;

Коюлган максаттарга жетүү үчүн министерстволор жана ведомстволор, облустук, шаардык жана райондук администрациялар төмөнкү маселелерди чечүүсү керек:

➤ өлкөнүн интеллектуалдык, саламаттык жана маданий потенциалдарын социалдык секторлорду өнүктүрүү багыттарынын негизинде, натыйжалуулугуна басым жасоо менен үзгүлтүксүз жогорулатуу, б.а.:

- интеллектуалдык капиталды көтөрүү жана аны өнүктүрүүдөгү сырткы инвестициялык булактарды тартуу иштерин улантуу;
 - саламаттык капиталын көтөрүү жана аны өнүктүрүүдөгү сырткы инвестициялык булактарды тартуу иштерин улантуу;
 - маданият капиталын көтөрүү жана аны өнүктүрүүдөгү сырткы инвестициялык булактарды тартуу иштерин улантуу;
 - адам капиталына салынган инвестициянын эффективдүүлүгүн болжолдуу баалоосун (кийинки жылга) жүргүзүү. Натыйжада адам капиталын түзүп турган курамдык бөлүктөрдүн начар жактары белгилүү болот.
 - Өткөн жылга карата республика боюнча жалпы адам капиталын өнүктүрүү боюнча жасалган иштерди баалоо үчүн адам капиталына салынган инвестициянын эффективдүүлүк деңгээлин эсептөө зарыл.
 - Министерстволор жана ведомстволорду бирдиктүү иш алып баруу үчүн облустук, шаардык жана райондук мамлекеттик администрациялардын жана ишканалардын инвестицияларынын эффективдүүлүгүн баалоонун жыйынтыктары менен тааныштыруу;
 - -өлкөдөгү адам капиталына жана социалдык секторлорду өнүктүрүүгө салынган инвестициянын эффективдүүлүгүн жогорулатуу;
- мамлекеттик коррупцияга жол бербөө максатында, өзгөчө атка минерлер арасында, көзөмөлдөө процедурасын максималдаштырууну камсыз кылуу боюнча иш чара жүргүзүү;

- белгилүү бир социалдык секторлорду өнүктүрүүнүн приоритеттүү багыттарына мамлекеттик эмес жана чет элдик инвестицияларды тартуу жана алдыга жылдыруу;
- жүргүзүлгөн эсептөөлөрдүн негизинде, Кыргыз Республикасында адам капиталынын компоненттерин өнүктүрүүдө биринчи орунда турган инвестицияны эске алуу менен инвестициялык долбоорлорду түзүүгө болот;
- ведомстволук деңгээлде өлкөнүн билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият жана эс алуу секторлоруна инвестицияларды тартуу/ алдыга жылдыруу иштерин уюштуруу;

ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. Сулайманова, Б.Ж., Темиров, Н.Ж. Кыргыз Республикасынын жеңил өнөр жай ишканаларынын инновациялык өнүгүшүндөгү инвестициялар // «Экономика процесстердин глобалдаштыруу контекстинде азыркы коомдун келечектеги өнүгүүсү» эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдарына атайын арналган чыгаруусу // «Экономика жана финансы» илимий-практикалык журналы. - Бишкек, 2011. - №3. – 216-б. – 0,3 б. т.
2. Сулайманова, Б.Ж. Инновациялык экономика шарттарындагы адам капиталын өнүктүрүүнү башкаруу / С.А. Турсунова, Б.Ж. Сулайманова // Туран Жарчысы: илим. эмг. жыйн. - Алматы, 2012. – № 2. – 16-б. – 0,4 б. т.
3. Сулайманова, Б.Ж. Кыргыз Республикасынын өндүрүштүк ишканаларынын инновациялык өнүгүшүндөгү инвестициялар // «Инновациялык экономика шарттарындагы менеджменттин актуалдуу маселелери» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциялардын материалдары // «Туран» университетинин жыйнагы - Алматы, 2012. – 75 -б. – 0,8 б. т.
4. Сулайманова, Б.Ж. Адам капиталынын өнүгүү маселеси Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүшүнүн фактору катары/ С.А. Турсунова, Б.Ж. Сулайманова // Илимдин фундаменталдык жана колдонмо маселелери: РИАнын VIII эл аралык симпозиумунун материалдары. - Москва, 2013. - Том 9. – 135-б. – 0,5 б. т.
5. Сулайманова, Б.Ж. Кыргызстанда адам капиталын өнүктүрүү жана реализациялоодогу инвестициянын азыркы механизмдери // Илимдин фундаменталдык жана колдонмо маселелери: РИАнын IX эл аралык симпозиумунун материалдары // Кыргыз секциясынын материалдары. - Москва, 2014. – Том 7. – 181-б. – 0,3 б. т.
6. Сулайманова, Б.Ж. Кыргызстанда адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүн аныктоодогу азыркы ык-амалдар / С.А. Турсунова, Б.Ж.

- Сулайманова // Илимдин фундаменталдык жана колдонмо маселелери: РИАнын X эл аралык симпозиумунун материалдары. - Москва, 2015. - Том 3. - 79-б. - 0,4 б. т.
7. Сулайманова, Б.Ж. Уюмдардын адам капиталына болгон инвестицияларынын азыркы маселелери // Ж. Баласагын ат. КУУ Жарчысы. - Бишкек, 2015. - атайын. чыг. - 204-б. - 0,3 б. т.
8. Сулайманова, Б.Ж. Адам капиталын өнүктүрүүдөгү инвестициялардын багыттары // Ж. Баласагын ат. КУУ Жарчысы. - Бишкек, 2015. - атайын. чыг. - 207-б. - 0,3 б. т.
9. Сулайманова, Б.Ж. Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн Кыргызстандагы адам капиталынын сапатына тийгизген таасири // Материалы международной научно-практической конференции «КазРнын азыркы этаптагы экономикалык, салыктык жана каржылык-бюджеттик стратегиясы» // КазУЭФМТ жыйнагы. - Астана, 2016. - 604-б. - 0,4 б. т.
10. Сулайманова, Б.Ж. Инновациялык экономика шарттарындагы адам ресурстарын өнүктүрүүдөгү азыркы багыттар // «Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары». Республикалык илимий-теориялык журнал - Бишкек, 2016. - №3. - 103-б. - 0,4 б. т.
11. Сулайманова, Б.Ж. Основные предпосылки инвестирования при формировании человеческого капитала организации // Научно-методический журнал «Проблемы современной науки и образования». - Москва, 2016. - №7 (49). - 89 -б. - 0,4 б. т.
12. Сулайманова, Б.Ж. Кыргызстанда адам капиталын калыптандыруудагы ЖОЖдордун ролу // «Научный обозреватель». Илимий-аналитикалык журнал. - Уфа, 2016. - №4 (64). - 11-б. - 0,3 б. т.
13. Сулайманова, Б.Ж. Кыргызстанда адам ресурстарын инновациялык башкаруу // «Илимий жана колдонмо изилдөөлөр». Илимий-практикалык журнал. - Уфа, 2016. - №4. - 32 с. - 0,3 б. т.
14. Сулайманова, Б.Ж. Кыргызстанда адам капиталынын сапатынын социалдык-экономикалык факторлору // «Илимий жана колдонмо изилдөөлөр». Илимий-практикалык журнал. - Уфа, 2016. - №4. - 37-б. - 0,3 б. т.
15. Сулайманова, Б.Ж. Өлкөнүн адам капиталына болгон инвестициянын эффективдүүлүгүн баалоодогу азыркы методология // «Илимий перспектива». Илимий-аналитикалык журнал. Уфа, 2016. - №11 (81). - 10-б. - 0,2 б. т.
16. Сулайманова, Б.Ж. Кыргыз Республикасында адам капиталына болгон инвестицияны активдештирүүнүн меканизмин жаратуудагы негизги кадамдар // «Илимий перспектива». Илимий-аналитикалык журнал Уфа, 2016. - №11 (81). - 12-б. - 0,2 б. т.
17. Сулайманова, Б.Ж. Инновациялык экономика шарттарында адам ресурстарын башкаруу // «Илимий жана колдонмо изилдөөлөр». Илимий-практикалык журнал. Уфа, 2017. - №1. - 17-б. - 0,3 б. т.

18. Сулайманова, Б.Ж. Экономикалык биригүү шарттарында ЕАЭБ өлкө-мүчөлөрүнүн жана Кыргызстандын адам капиталынын өнүгүшү / С.А. Турсунова, Б.Ж. Сулайманова // КР ПМБА Жарчысы. Бишкек, 2017. – Том 23. - 211-215 с. – 0,3 п. л.

**08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча
Сулайманова Бактыгуль Женишевна аткарган “Кыргыз
Республикасынын адамзаттык капиталын инвестициялоонун көйгөйлөрү”
аттуу илимий изилдөөгө
РЕЗЮМЕ**

Негизги сөздөр: адамзат капиталы, адам ресурстары, адам дарамети, инновациялык дарамет, адамзат капиталын инвестирлөө, адамзат капиталынын инвестициялык дарамети, өлкөнүн адамзат капиталын инвестирлөөнүн эффективдүүлүгү, билим берүү тармагын инвестирлөөнүн эффективдүүлүгү, саламаттык сактоо тармагын инвестирлөөнүн эффективдүүлүгү, маданият жана эс алуу тармагын инвестирлөөнүн эффективдүүлүгү, өлкөдө адамзат капиталын эффективдүү инвестирлөөнүн механизми, адамзат капиталынын өнүгүүсүнүн артыкчылыктары.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз Республикасындагы адамзат капиталын инвестирлөө.

Изилдөөнүн предмети болуп инновациялык экономиканын калыптануу шарттарында адамзат капиталынын өнүгүүсүн инвестициялык камсыздоо процесстери болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты: Кыргыз Республикасындагы адамзат капиталын эффективдүү инвестирлөө механизмин иштеп чыгууда турат.

Изилдөөнүн ыкмалары: экономика-статистикалык, салыштырма жана комплекстик талдоолор, ошондой эле эсептик баа берүү.

Натыйжалар жана алардын жаңылыгы: эмгекте “адамзат капиталы” түшүнүгү такталды жана анын “адам дарамети” жана “адам ресурстары” деген түшүнүктөр менен болгон байланыш аныкталды, адам дараметин түзүү жана ишке ашыруу факторлору аныкталды, “адамзат капиталын инвестирлөө” түшүнүгү изилденди жана өзгөчөлүктөрү толукталды, “адамзат капиталынын инвестициялык дарамети” түшүнүгү киргизилди жана ага таасир эткен факторлор аныкталды, өлкөнүн адамзат капиталын инвестирлөө эффективдүүлүгүн комплекстик баалоо методикасы иштелип чыкты, анын интегралдык деңгээли эсептелди, Кыргызстанда адамзат капиталын эффективдүү инвестирлөө механизми иштелип чыкты, Кыргызстанда инновациялык инсандын калыптанышы үчүн адамды инвестирлөөнүн керектүү

көлөмү эсептелди, инновациялык экономиканын калыптануу шарттарында адамзат капиталын инвестирлөөнүн артыкчылыктары негизделди.

Пайдалануу даражасы: иштеп чыккан жоболорду турмушка ашыруу, артыкчылыктуу багыттарда коомдук тармакты өнүктүрүүнүн атайын программаларын иштеп чыгуу менен, адамзат капиталынын компоненттеринин бир калыпта эмес өнүгүүсүн кыскартат.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн негизги жыйынтыктары келечекте Кыргызстандагы адамзат капиталын инвестирлөө эффективдүүлүгүнүн деңгээлин аныктоодо жана өлкөнүн коомдук тармагынын учурдагы абалын талдоодо Кыргыз Республикасынын Каржы министрлиги жана Кыргыз Республикасынын Экономика министрлиги менен колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

**диссертации Сулаймановой Бактыгуль Женишевной на тему:
«Проблемы инвестирования в человеческий капитал Кыргызской
Республики» на соискание ученой степени доктора экономических наук
по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным
хозяйством**

Ключевые слова: человеческий капитал, человеческие ресурсы, человеческий потенциал, инновационный потенциал, инвестиции в человеческий капитал, инвестиционный потенциал человеческого капитала, эффективность инвестиций в человеческий капитал страны, эффективность инвестиций в сектор образования, эффективность инвестиций в сектор здравоохранения, эффективность инвестиций в сектор культуры и отдыха, механизм эффективного инвестирования в человеческий капитал страны, приоритеты инвестирования в человеческий капитал.

Объект исследования: инвестирование в человеческий капитал в Кыргызской Республике.

Предметом исследования являются процессы инвестиционного обеспечения развития человеческого капитала страны в условиях формирования инновационной экономики.

Цель диссертационной работы состоит в разработке механизма эффективного инвестирования в человеческий капитал в Кыргызской Республике.

Методы исследования: экономико-статистический, сравнительный и комплексный анализы, а также расчетные оценки.

Полученные результаты и их новизна: в работе уточнено понятие «человеческий капитал» и определена его связь с понятиями «человеческий потенциал» и «человеческие ресурсы», определены факторы формирования и

реализации человеческого потенциала, исследовано содержание категории «инвестиции в человеческий капитал» с дополнением его особенностей, введено понятие «инвестиционный потенциал человеческого капитала» и определены факторы влияющие на него, разработана методика комплексной оценки эффективности инвестиций в человеческий капитал страны, рассчитан его интегральный уровень, разработан механизм эффективного инвестирования в человеческий капитал в Кыргызстане, рассчитан необходимый объем инвестиций в человека для формирования инновационной личности в Кыргызстане, обоснованы приоритеты инвестирования в человеческий капитал в условиях формирования инновационной экономики.

Степень использования: внедрение в практику разработанных положений позволит сократить неравномерность развития компонентов человеческого капитала путем разработки конкретных программ развития социального сектора по приоритетным направлениям.

Область применения: основные результаты исследования могут использоваться в дальнейшем при определении уровня инвестиционной эффективности человеческого капитала в Кыргызстане и анализе текущего состояния социального сектора страны в Министерстве финансов Кыргызской Республики и Министерстве экономики Кыргызской Республики.

RESUME

Sulaimanova Baktygul Zhenishevna

Problems of investment in human capital of the Kyrgyz Republic

08.00.05 – Economy and management of national economy

Key words: human capital, human resources, human potential, innovation potential, investment in human capital, investment potential of human capital, efficiency of investment in human capital of the country, efficiency of investment in the education sector, efficiency of investment in the health sector, efficiency investments in the sector of culture and recreation, mechanism of effective investment in the human capital of the country, priorities for the development of human capital.

Object of research: investment in human capital in the Kyrgyz Republic.

The research is into the processes of investing for the development of the country's human capital in the conditions of the formation of an innovative economy.

The objective of the dissertation paper is to develop a mechanism for effective investment in human capital in the Kyrgyz Republic.

Research methods: economic-statistical, comparative and complex analysis and calculated evaluation.

The received results and their novelty: in the paper term "human capital" is clarified and its connection with the concepts "human potential" and "human resources" is defined, the factors of formation and realization of human potential are determined, the content of the category "investments in human capital" with addition of its features is investigated, introduced the concept of "investment potential of human capital" and identified the factors that affect it, developed a methodology for a comprehensive assessment of the effectiveness of investment in the human capital of the country, its integral level is calculated, the mechanism of effective investment in human capital in Kyrgyzstan was developed, the necessary volume of investments into a person for the formation of an innovative person in Kyrgyzstan is calculated, the priorities of investing in human capital in the conditions of the formation of an innovative economy are substantiated.

Extent of use: introducing developed regulations into practice will reduce the uneven development of the human capital components by developing specific programs for the development of the social sector in priority areas.

Application area: the main results of the research can be used in the future in determining the level of human capital investment efficiency in Kyrgyzstan and analysis of the current state of the country's social sector in the Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic and the Ministry of Economy of the Kyrgyz Republic.